

MARSHALL PLANI, AMERİKAN DIŞ KREDİLERİ ve TÜRKiYE MADENCİLİK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Savaş tüm Dünyada olduğu gibi, ülkemize de üretimsizlik, yokluk ve yoksulluk getirmiştir. 1945 yılından sonra “iki kutuplu” olarak anılan dünyada, Avrupa sanayi yok olmuş, yaklaşık 15 yıl boyunca ABD’ne kaçan sermaye, kapitalizmin merkezini Londra’dan, New York’a taşımıştır.

Böylesi bir durumdan ülkemiz de üzerine düşenleri almıştır. Savaş sonrasında çok partili hayata geçilmiş, Cumhuriyet kurulduğu yıllardan beri uygulanan kapalı, korumacı, içe dönük devlet himayesindeki ekonomi anlayışından vaz geçilmiş, tüm Avrupa’da uygulanan ekonomik yapıya eklenilerek, ABD dış kredileri ve hibeleri ile Küçük Amerika olma hayalleri yaşanmıştır.

Bu yapının en önemli unsuru Marshall Planı’dır. Savaş sonrasında Türkiye’nin Truman Doktrini çerçevesinde Marshall Planı kapsamına alınmasıyla giderek gelişen Türkiye-ABD ilişkileri, 1947 yılında Türkiye’nin “Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası”na ve “Uluslararası Para Fonu”na üye olmasıyla önemli bir noktaya ulaşmıştır. Türkiye, Marshall Planı çerçevesinde 1948-1952 yılları arasında toplam 352 milyon dolar yardım almış, alınan bu yardımlar tarım başta olmak üzere sanayinin çeşitli alanlarında kullanılmıştır.

Başta Marshall Yardımları olmak üzere ülkemizde 1946-1960 yılları arasında uygulanan Amerikan kredi ve hibelerinden ülke madenciliğimiz de etkilenmiştir. İlk olarak yapısal dönüşümler sağlamış, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu ve Maden Kanunu bu dönemde uygulamaya sokulmuştur. Bu dönüşüme paralel olarak ABD ve Avrupa’nın ihtiyaçlarına yönelik olarak ülkemiz doğal kaynakları üzerinde planlamalar ve üretim belirlemeleri yapılmıştır.

Aşağıda sunulan çalışmada; birçok Avrupa ülkesinde özel sektör eliyle uygulamaya sokulan, madencilik alanında, ülkemizde yeterli sermaye birikimi olmaması nedeniyle devlet eliyle yürütölen Marshall Planı, Amerikan Dış Yardımları ve bunların sektörümüze olan etkileri incelenmiştir.

Nadir AVŞAROĞLU
Maden Mühendisi
Ankara, 2008

	KONU	Say No
1	Giriş	4
2	Savaş Sonrası Avrupa'da, ABD Kredileri ve Dış Yardımları	4
2-1	Truman Doktrini	6
2-2	Hilts Raporu	6
2-3	Neumark Raporu	7
2-4	Thornburg Raporu	7
2-5	Barker Raporu	9
2-5-1	Barker Raporunda Sanayi ve Madencilik	10
3	Marshall Planı ve Türkiye	11
4	Dünya Madenciliğinde ABD Kredileri ve Marshall Planı	14
5	Marshall Planı ve Türkiye Madenciliği	18
5-1	Ereğli Kömür İşletmesi	29
5-1-1	Zonguldak Limanı	31
5-1-2	Elektro-Mekanizasyon İşleri	32
5-1-3	Zonguldak ve Çatalağzı Lavvarları	33
5-1-4	Dört Kuyunun Fonsajı (Su Boşaltımı)	34
5-1-5	Kozlu Kuyuları İhraç Tesisleri	34
5-1-6	Zonguldak (Değirmenağzı) ve Çatalağzı Su İsalesi	34
5-1-7	-300 Katı Galerisinin İnşası	35
5-1-8	Kandilli-Armutçuk Hava Hattı	35
5-1-9	Saha Çalışmaları	35
5-1-10	Diğer Çalışmalar	35
5-2	Garp Linyitleri	37
5-2-1	Soma Madeni	38
5-2-2	Tunçbilek Madeni	39
5-2-3	Değirmisaz Madeni	39
5-3	Ergani ve Murgul Bakır İşletmeleri	40
5-4	Divriği Demir Madenleri İşletmesi	42
5-5	Şark Kromları	43
5-6	Keçiborlu Kükürtlü	44
6	Marshall Planı Kapsamında Bazı Madencilik Kuruluşları	46
6-1	Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA)	46
6-2	Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TDÇİ)	47
6-3	Türkiye Perolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)	48
7	Son Söz	49
	EK1-Marshall Planı, Amerikan Dış Yardımları ve Madenciliğimizin Kronolojisi	51

No	Açıklama	Say No
Tablo 1	Marshall Planı Çerçevesinde Yardım Alan Ülkeler	5
Tablo 2	Dış Sermaye Kaynakları (1946-1962) (Milyon \$)	12
Tablo 3	Türkiye’de Amerikan Ekonomik Yardımları (mil \$)	13
Tablo 4	1940-1945 Yılları Arasında Maden Üretim Değerleri (bin ton)	18
Tablo 5	1948-1956 döneminde EKİ’ne Yapılan Direkt Dış Yardımlar	37
Tablo 6	GLİ Satılabilir Linyit Üretimi (ton)	38
Tablo 7	GLİ’ndeki Tesislerin Yapım Tarihleri	39
Tablo 8	1948-1956 döneminde GLİ’ne Yapılan Direkt Dış Yardımlar	40
Tablo 9	Yıllar İtibarıyla Etibank (Ergani+Murgul) Tarafından Üretilen Bakır Mik. (ton)	41
Tablo 10	1948-1956 Döneminde Ergani ve Murgul’a Yapılan Direkt Dış Yardımlar	42
Tablo 11	Yıllar İtibarıyla Divriği Demir Madeni Tarafından Üretilen Demir Mik. (ton)	43
Tablo 12	Yıllar İtibarıyla Etibank Tarafından Üretilen Krom Cevheri Miktarları	44
Tablo 13	1948-1956 Döneminde Şark Kromları İşl. Yapılan Direkt Dış Yardımlar	44
Tablo 14	Yıllar İtibarıyla Keçiborlu Madeninde Üretilen Kükürt Miktarları	45
Tablo 15	Yıllar İtibarıyla Ülkemizde Yapılan Petrol Üretimleri (ton/yıl)	48
Grafik 1	Ülkemizde GSMH ve Reel Büyüme Hızı (%) 1946-1960	12

1 - GİRİŞ

II. Paylaşım Savaşı kapitalizmi temellerinden sarsmış, varolan dengeleri tamamen bozmuştur. Almanya, İtalya ve Japonya'nın ekonomileri hemen hemen yok olmuş, askeri ve siyasal konumlarını tamamen kaybetmişler, İngiltere ve Fransa, galip ülkeler olmalarına karşın ekonomik bakımdan zayıflamışlardır.

Sömürgeciliğin çökmesiyle birlikte dünyanın her yerinden birçok yeni ulus devletler ortaya çıkmış, sömürge ve yarı sömürge kalan ülkelerde de emperyalizme karşı ulusal kurtuluş hareketleri büyümüştür. Tüm bu değişiklikler sosyalist ekonomilerin gelişimini dünya çapında arttırmıştır, buna karşın ABD emperyalizmi ise bu kapitalist ülkelerin yardımına koşmakta tereddüt etmemiştir. Diğer emperyalist ülkelerin tersine ABD, savaştan muazzam bir şekilde güçlü çıkan tek ülke olmuştur. Savaştan etkilenmemek bir yana, ekonomik-askeri, teknolojik-bilimsel temelleri ölçsüz olarak artmış, çok büyük bir zenginlik biriktirmiştir.

Savaşın bitimi ve emperyalist-kapitalist dünyanın patronluğunun tartışılacağı günler yaklaştıkça, ABD gerçek tutumunu hissettirmeye başlar. "kendi çıkarlarının bilincinde olmak" ilkesiyle yola çıkan ABD; savaştan sonra İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkelerin ellerinden çıkan sömürgelerini ve pazarlarını ele geçirmek için, askeri alandaki gücünü geliştirmeye başlamıştır.

XX. yüzyılın en büyük mücadelesi olan İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, dünyada barış ve güvenliğin kurulacağı sanılmıştır. Dünya üzerinde gelişmeler bu yönde seyretmiş, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması bu görüşü daha da güçlendirmiştir. Ancak dönemin şartları içerisinde gelişen olaylar, kısa süre sonra dünyayı bu defa "Soğuk Savaş" denilen yeni bir dönemin içine sürüklemiş, bu durum ise güçler dengesinde meydana gelen gelişmelerin ve bloklaşmanın bir sonucunu oluşturmuştur. Savaş sonrası kapitalist ve liberal dünya büyük güçlükler içinde kalmıştır. Bu durumun kaynağında büyük bir sanayi gelişmesi içinde olan sosyalist ekonomilerin varlığı ve sömürge halklarının bağımsızlıklarına kavuşmaları yatmaktadır.

2 - SAVAŞ SONRASI AVRUPA'DA, ABD KREDİLERİ ve DIŞ YARDIMLARI

Sonuç olarak gelinen noktada, hem Avrupa'nın bu yoksun halinin sonucunda Avrupa'da sosyalizmin yayılmasından korkan, hem de Avrupa'ya aktarılacak sermaye birikiminin sonunda kendi sanayisine geri döneceğini hesap eden ABD, 1947'deki bir toplantıda Marshall Planı'nın temellerini atmış ve 1948 yılında Plan resmi olarak yürürlüğe konulmuştur. Bu arada Yunanistan ve Türkiye'ye, acil yardım adı altında, planın resmiyete dökülmesini beklemeden, Truman Doktrini bağlamında komünizm ile mücadele için 1947 Ocak'ında para yardımları başlatılmıştır. Tablo 1'de Marshall Planı çerçevesinden her ülkeye ne kadar yardım yapıldığını gösterilmiştir. Bu tablodan görüleceği üzere, Marshall Planı çerçevesinde en büyük yardımı ABD'nin en sadık müttefiki İngiltere almıştır.

Tablo 1 - Marshall Planı Çerçevesinde Yardım Alan Ülkeler

Ülke	Toplam	Ülke	Toplam
İngiltere	3,297	Norveç	372
Fransa	2,296	Yunanistan	366
Almanya	1,448	İsveç	347
İtalya	1,204	İsviçre	250
Hollanda	1,128	Türkiye	137
Belçika ve Lük.	777	İrlanda	133
Avusturya	488	Portekiz	70
Danimarka	385	İzlanda	43

Kaynak : Avcioğlu D, "Türkiye'nin Düzeni" s. 462

ABD Dışişleri Bakanı G. Marshall bizzat kendi ifadesiyle Marshall Planı'nın hedefini kısaca şöyle özetlemiştir. "Amacımız hür milletlerin kendi öz gayretleriyle daha çok üretim yapmalarını, daha çok yiyecek elde etmelerini sağlamak gayesine yönelmiştir." Marshall Planı'nı sadece sosyalizme karşı bir sigorta olarak görmek büyük yanlışlık olur. Marshall Planı aslında Bretton Woods Toplantıları'nda ortaya konulan ve ABD hegemonyasını kabul ettirmeye çalışan yeni ekonomik düzenin önemli bir aşamasıdır. II Paylaşım Savaşı sonunda ABD savaştan o kadar güçlü çıkmıştı ki, dünya kömür üretiminin yarısı, petrol üretiminin üçte ikisi ve elektrik üretiminin yarısından fazlasını tek başına yapmaktadır. Bu dönemde Amerikan kapitalizmi bu kadar güçlü olmasına rağmen müttefiklere ve pazarlara ihtiyaç duymaktadır.

İşte tam böylesine bir konumda, Marshall Planı yürürlüğe konmuş ve Avrupa'da yaşanan dolar kıtlığına böylece bir son verilmiştir. Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ekonomisine enjekte edilen toplam para miktarı yaklaşık 13 milyar \$'dır. Ekonomistlere göre bugünkü fiyatlar ile (2006 fiyatları) bu miktar yaklaşık olarak 130 milyar \$ gibi bir büyüklüğe denk gelmektedir. 1947 yılında bu miktar ABD'nin GSYİH'nin yaklaşık % 5,4'üne karşılık gelmekte, yine 2006 yılı rakamlarına göre ABD ekonomisindeki % 5,4'lük bir büyüklük yaklaşık olarak 632 milyar \$'a denk düşmektedir.

Savaş sonrası ABD'nin hegemonik süper güç iddiasını doğrulayan sebeplerde; öncelikle savaşın yıkıcı etkisini en az yaralarla atlatmış olması ve ayrıca savaşta yıkılan Avrupa'yı onarmak için yoğun bir çaba içine girilmiştir. Yeniden yapılanma için ihtiyaç duyulan donanım ve teçhizatın bu ülkelere adaptasyonu için uzmanlar gönderilmiş ve bu uzmanların raporları ve yaptıkları çalışmalar doğrultusunda Marshall Planı uygulamaya sokulmuştur. II. Dünya Savaşından hemen sonra uzmanlarca hazırlanan Neumark Raporu (1949), Thornburg Raporu (1949-1950), Barker Raporu (1951), Martin ve Cush Raporu (1951), Leimgruber Raporu (1951), Gruber Raporu (1951-52), Baade Raporu (1959), Chailleux-Dantel Raporu (1959), Giyaz Akdeniz Raporu (1952), Mook Raporu (1962), Fisher Raporu (1962) ve Podol Raporu (1963) raporları ülkemizdeki devlet yapısını ve sanayinin gelişimine yön vermişlerdir. Marshall Planı'nın Türkiye'ye adaptasyonu konusunu daha iyi kavrayabilmek açısından Truman Doktrini'ne ve Türkiye için raporlar hazırlayan uzmanların yaklaşımlarına göz atmakta fayda bulunmaktadır.

2.1 - Truman Doktrini

II. Paylaşım Savaşı'nın hemen ardından, ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de Kongreye sunduğu bildiriye "Birleşik Devletlerin silahlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan özgür ulusları destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum". Bu sözler ile özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını korumaya çalışan ulusları ABD'nin yanına çekmek, askeri ve ekonomik yardım yaparak, sosyalizmi durdurma amacıyla olan bir program ileri sürmüştür. Truman, bu bildirisinden hemen sonra Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini istemiş ve bunun Ortadoğu'da etkin olmak için gerekli olduğunu belirtmiştir.

Bu isteğe bağlı olarak hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" tasarısı 22 Nisan 1947'de ABD Senato'sunda, 9 Mayıs'ta ise Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmiş ve 22 Mayıs'ta Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bununla beraber ABD, Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye de 100 milyon dolarlık yardım yapılmasını kabul etmiştir.

Truman Doktrini ile ABD'nin dış politikasındaki bu gelişmeler, dünya güçler dengesini oluşturmak üzere harekete geçmesi, yeni bir bloğun kurulması aşamasında önemli bir rol oynamıştır. Truman Doktrini, iki blok ayrımının iyice belirlendiği ve soğuk savaş sürecinin ilk adımlarının atıldığı yerdir. Truman Doktrini'ni sonuçları bakımından incelendiğinde, uygulamanın sadece Yunanistan ve Türkiye ile sınırlı olmadığı görülebilir. Savaş sonrasında ekonomik bir çöküntü içine giren Avrupa ülkelerinde Sovyetler Birliği'nin yayılmasını durdurabilmek için, bu ülkelerin ekonomik yönden kalkınması ve ABD hegemonyası açısından önemli görülmüştür.

2.2 - Hilts Raporu

Hilts Raporu; 1948 yılında ABD federal karayolları örgütü genel müdür yardımcısı Hilts'in başkanlığındaki heyetin ülkemizi gelip incelemesiyle hazırladığı rapordur. Hilts raporunda yatırım önceliğini karayolu yapımını verilmesi gerektiğini ve bunun için Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Yollar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde bağımsız bir tüzel kişiliğe sahip bir Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulması istenilmektedir. Raporda karayolu taşımacılığının demiryoluna kıyasla daha ucuz bir taşımacılık olduğu iddia edilmekte ve bu suretle Türkiye demiryollarının Van'a kadar uzatılmasına gerek olmayıp 35.000 km.lik karayoluna ihtiyaç duyulduğunu vurgulanmaktadır.

Genel olarak bakıldığında tüm az gelişmiş ülkelerde karayollarında kamyonla taşımacılık tarımsal ürünlerin ve ham maddelerin üretiminin büyük ölçüde artmasına ve dışarıya ihraç edilmesine yol açmıştır. Doğal kaynakların ve ham maddelerin kendi ulusal sanayileriyle bütünleşmesi yerine gelişkin batı ülkelerinin sanayileriyle bütünleşmesinde karayolları çok etkili olmuştur. Bunun yanı sıra ABD'li otomotiv ve petrol tekelleri için gelişmiş karayolu şebekesine bağlı otomotiv kullanım ve petrol tüketimi dolayısıyla çekici pazarlar oluşturmuştur. En önemlisi karayolları ve kamyon taşımacılığı sayesinde Amerikan mallarının az gelişmiş ülkelerde tüketilmesinde büyük artışlar olmuştur.¹

¹ İstemihan M.Fatih, "Türkiye Ekonomisinin 1946-1953 Döneminde Uluslararası Ekonomiye Farklı Bir Eklemlenme Denemesi", Marmara, İktisat Politikası, Yüksek Lisans Programı.

2.3 - Neumark Raporu

II. Dünya Savaşından hemen sonra ülkemizde kamu reformu ve sanayinin yapılanması konusunda birçok rapor hazırlanmıştır. Kamu reformu konusundaki asıl çalışma İstanbul Üniversitesi Profesörlerinden Fritz Neumark'dan gelmiştir. 1949 yılında İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Dr. F. Neumark, başbakanlığın talebi üzerine "Devlet Daireleri ve Müesseselerinin Rasyonel Çalışması Hakkında" bir rapor hazırlamıştır. Raporda idarede yeniden düzenlemeyi gerektiren nedenler, yeni düzenleme için gerekli örgütler, memur sorunları ve rasyonel çalışmayı sağlayacak tedbirler, ilkeler ve öneriler yer almıştır.²

7 Eylül 1946 tarihinde, "7 Eylül Kararları" diye adlandırılan liberal tedbirler alınmıştır. Bu kararlarla, bir dolar karşılığı Türk Lirası 1,28 den 2,80'e çıkarılarak devalüe edilmiş, ithalattaki bazı sınırlamalar kaldırılmış, altının satışı serbest bırakılmış ve Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile entegrasyonuna yönelik liberalizasyon tedbirleri uygulamaya konulmuştur.

Dış yardım arayışına da girişen siyasi iktidar, bu aşamada Beş Yıllık Sanayi Planı'nın söz konusu gelişmelere hiç de uygun olmadığını görmüştür. Bunun üzerine, daha liberal iktisatçılardan oluşan bir kadroya özel teşebbüsün öne çıkartıldığı bir plan hazırlatmıştır. Planda yatırımların % 49 gibi bir bölümünün dış yardım ve kredilerden sağlanacağı öngörülmektedir. Resmi olarak uygulamaya geçmese de hazırlanan Türkiye Kalkınma Planı (Vaner Planı), devletçi-korumacı bir sanayileşme anlayışının artık terk edildiğinin somut bir belgesidir.³

2.4 - Thornburg Raporu

1947 yılında, Türkiye Hükümeti, makine ve teçhizat için yardıma ihtiyaç duydukları gerekçesiyle Türkiye'nin de Marshall Planı'na alınması ve bu plandan 615 milyon dolar yardım yapılması isteminde bulunmuşlardır. 1948 yılının Temmuz ayında Türkiye, Marshall Planı'na alınmış ve ABD ile İktisadi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayı izleyen aylarda yardım programını yürütecek bir Amerikan Heyeti Türkiye'ye gelerek Ankara'ya yerleşmiştir. İşte Thornburg Raporu olarak anılacak yabancı uzman çalışması, bu yardım geleceği varsayımı çerçevesinde gündeme gelmiştir.

Thornburg Raporu olarak anılan çalışma American Standart Oil Şirketi'nden Max Weston Thornburg'un, Graham Spry ve George Soule ile birlikte 1949-1950 yıllarında yaptığı incelemeler ve yazdığı "Türkiye Nasıl Yükselir?" (1949) ve "Türkiye'nin Ekonomik Durumunun Tenkidi" (1950) adlı iki çalışmayı içerir.⁴ Bu raporlar Twentieth Century Vakfı'nca ABD'nin yardım etme ya da yatırım yapması olasılığı yüksek ülkelere yönelik hazırladığı raporlardan Türkiye için olan bölümünü oluşturmaktadır, diğer iki ülke Yunanistan ve Brezilya'dır.⁵ Söz konusu vakfın başındaki kişi olan Thornburg, 1947 yılında Bahreyn'deki petrol arama çalışmaları sırasında Türkiye'yi

² Kara Bülent, "Türkiye'de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 1930-60 Yılları Arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar", CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2006, Cilt: 30 No:2 149-162

³ Boratav Korkut, "Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985", Gerçek Yayınevi, 4. Basım, Ankara, 1993, s. 77

⁴ Kara, B. Age s. 155

⁵ Kara, B. Age s. 155

de ziyaret ederek ülkenin durumu hakkında incelemelerde bulunmaya başlamıştır.⁶ Raporlarda nitelikli uzman ve danışmanlara gereksinim olduğu, bozuk yönetimin ekonomideki verimsizliğin hazırlayıcısı olduğu dile getirilmiştir.

Thornburg Raporu'na göre, iyi yetişmiş, nitelikli yöneticiler ve uzman personelin sağlanması için yeterlik, yani liyakat ilkesine önem verilmesi ve ücret sisteminin de bunu geliştirecek düzeyde ve uygun olarak kurulması gerekliydi.⁷ Raporların yazarları ülkede tarımın geri kalmışlığı ve yanlış kullanılan 20. yüzyıl endüstriyel üretim tekniklerine ilişkin gözlemlerinin ardından daha temel gereksinimlerin karşılanmasına yönelik istemler ve buna bağlı öneriler sıralamıştır.⁸ Bu öneriler arasında kırsal kesimde yaşayan halkın temel yol, su elektrik benzeri gereksinimlerinin karşılanması yönlü yatırımlar yapılması, hafif sanayi üretim yerlerine yatırım yapılması yer almaktadır.

Raporlarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB'nin) desteği ile yapılan yatırımlar, ya da Karabük'teki Demir-Çelik tesisleri oldukça sertçe eleştirilerek bunların ham ve yararlı olmaktan uzak yatırımlar olduğu belirtilerek, bir ölçüde SSCB'ye ve bu devletin yatırım desteğine karşı olunması gereğine vurgu yapılmıştır.⁹ Buna koşut olarak devletçi politikalar söz konusu raporlarda güçlü bir biçimde eleştirilmiş, ve Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet destekli kalkınma hedefinin yönünü giderek özel sektöre bırakacağı bir gelişim eğrisi çizmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir.¹⁰ Söz konusu eleştiriler nedeniyle Thornburg Türkiye basınında sert eleştirilere uğramıştır. Türkiye'ye yatırım yapacak işadamları, söz konusu raporlarda uyarılarak kendilerini koruyucu yasal zemin sağlanmadan yatırım yapmakta aceleci davranmamaları önerilmiş ve Türkiye'deki bürokrasi üstü örtülü olarak eleştirilmiştir. Ayrıca ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardım yerine teknik yardım sağlamasının hem ABD hem Türkiye için daha iyi olacağı ifade edilmiştir.¹¹

Thornburg Raporu özünde; ülkemizdeki yaşamı ilk çağdaki yaşama benzetip (kırsalda) bu dönemdeki kalkınma ve sanayileşme çabalarını, dışarıdan ithal edilen, halka ve geniş kitlelere yansımaya bir görüş içindedir. Özetle serbest girişimin engellendiği ve yaşatılmadığı için serbest piyasayı önceleyip, devletçi uygulamaları ağır bir dille eleştirmiş ve Hilts gibi karayoluna öncelik verip tarımda ilerlenmesini önermiştir. Ağır sanayi hamleleri yerine hafif sanayi, tüketim mallarına dönük sanayiye ağırlık verilmesini tavsiye etmektedir. İlginç olan bir nokta kömür üretiminin yerli sanayi için değil Batı sanayi için üretilip ihraç edilmesi gerektiğidir. Makine sanayinin bu aşamada gereksiz olup ertelenmesini önermekte ve gerekli olan makine teçhizat (özellikle traktör) Amerika'dan üretiminden daha ucuza mal edilerek ithal edilmelidir. Yabancı sermayenin gelmesi için teşvik edilmeli bir kanun çıkarılmalıdır. Bu yaklaşımı doğrular nitelikte Türkiye'yi Amerikan sermayesinin kalkındırabileceği anlatılmaktadır. Lokomotif ve traktör üretimi için talep edilen krediye de Thornburg şiddetle karşı çıkmaktadır. Bunun yerine daha ucuz olarak ithalâta gidilmesi önerilmektedir.

6 Kara, B. Age s. 157

7 Kara, B. Age s. 157

8 Kara, B. Age s. 158

9 Kara, B. Age s. 155

10 Kara, B. Age s. 155

11 Kara, B. Age s. 156

En genel özetle sanayileşme çabasına kendi gerekçeleriyle şiddetle karşı çıkan Thornburg karayolları yatırımları, tarımsal büyüme özel girişime dayalı ihracat temelli madencilik, hafif sanayi ve tüketim mallarına yönelik yatırımları öngörmektedir. Bu konuda Amerika'nın hem iş tecrübesine ve hem de yardımlarına (sermaye yatırımı, dış borç/kredi, dış yardım) sığınılması tavsiye edilmektedir.¹²

2.5 - Barker Raporu

1950 sonrasındaki gelişmelerin yönünü ve niteliğini belirlemede etkili olan belgelerden birisi de Barker Raporu'dur. Rapor, Türkiye'nin 1 Şubat 1947'de üye olduğu IBRD (International Bank for Reconstruction and Development - Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) veya kısa adı ile Dünya Bankası tarafından hazırlanmıştır.

Bu rapora göre, devlet yatırımları, özel girişimin özendirilmesi için gerekli olan ve özel girişimcilerin gitmeyecekleri ulaşım, haberleşme, enerji gibi alanlarda yoğunlaştırılmalıdır. Sanayinin özel yatırımların ana genişleme alanı olarak görüldüğü raporda, bu alandaki kamu yatırımlarının süratle azaltılması da öngörülmekteydi. Raporda yer alan kalkınma programından beklenen sonuçlar arasında, özel kesimin gelişmesi için daha elverişli bir ortamın yaratılması da sayılmıştır. Yabancı sermaye konusundaki görüş ve öneriler de çok açık bir biçimde ortaya konmuş, yabancı sermayenin ülkeye yalnız döviz değil, aynı zamanda, Türkiye'nin gereksindiği ileri teknolojiyi ve yönetim bilgisini de getireceği söylenmiş ve Türkiye'nin aşırı devletçi uygulamalar döneminin zararlı sonuçlarını gidermesi gerektiği eklenmiştir.¹³

Türkiye'nin kapitalist dünya ile iktisadi ilişkilerinin gelişiminde kapitalist dünyayı temsil eden Dünya Bankası ile halen süren yakın temasının ilk en önemli adımlarından biri olarak ortaya çıkan Barker Raporu'nun içerdiği öneriler, Türkiye'nin kalkınma çizgisinde ve bunun bir parçası olan sanayileşme anlayışında uluslar arası ve giderek uluslarüstü olması gereken bir kuruluşun eğilimlerini yansıtması açısından önemli bir belgedir. Sanayi yoluyla kalkınmak isteyen bir ülkenin tarım ve tarıma dayalı alanlarda uzmanlaşması önerilmekte, özellikle yatırım yapılmaması önerilen alanlara bakıldığında gelişmiş kapitalist ülkelerin Türkiye'yi hangi gelişmişlik düzeyinde görmek istedikleri açıkça görülmektedir.¹⁴

Öncelikle bilinmesi gerekir ki bu rapor, ayrıntılı bir kalkınma plânı olmayıp, hazırlayıcılarının da açıkça belirttikleri gibi, bir öneriler paketidir. Bu öneriler paketinin bir parçası gibi görülen ve özel girişimin desteklenmesi amacına yönelik ABD ekonomik yardımı da, raporun Cumhurbaşkanı Bayar'a sunulmasından kısa bir süre sonra, 1950 yılı haziranı içinde başlatılmıştır. Kurulun çalışmalarına başlamasından yaklaşık bir ay sonra, 4 Ağustos 1950 tarihinde de, "devlet girişimlerinin transferini ve özel girişimin gelişmesini kolaylaştırmak üzere, sermayesi 125 milyon TL olan Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası kurulmuştur. Sermayesinin yarısının Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, geri kalan bölümünün de, Türk bankaları ve sanayicileri tarafından karşılanan bu bankanın amacı; "Türkiye'de özel sanayi

¹² Güven Sami, "1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri", 1.Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1998 , s.5

¹³ İstemihan M.Fatih, "Türkiye Ekonomisinin 1946-1953 Döneminde Uluslararası Ekonomiye Farklı Bir Eklemlenme Denemesi", Marmara, İktisat Politikası, Yüksek Lisans Programı.

¹⁴ İstemihan M.Fatih, Age

kurmak, yerli ve yabancı sermayenin sanayi alanına girmesini sağlamak ve Türk sanayinin dayandığı menkûl değerleri özel ellere transfer edip, orada muhafaza etmek..." olarak belirlenmiştir.¹⁵ Başkanlığını ABD'li Mr. Tucker'in yaptığı Yönetim Kurulu'nda; Vehbi Koç, Hâzım Atıf Kuyucak, Hakkı Avunduk, Suphi Argun, Nuri Dağdelen, Mecit Duruiz gibi sanayicilerin bulunduğu bu banka, yalnızca özel girişime hem Türk parası, hem de döviz olarak kredi vermek üzere Türkiye'de kurulan ilk banka olmuştur.¹⁶

Raporda, Türkiye'de kısa sürede yapılması gereken işler arasında; devletin ekonomik politikasının daha iyi formüle ve koordine edilmesi, mali istikrarın sağlanması, eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve özellikle uzmanlık konusuna önem verilmesi, varolan kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesi, genel sağlık politikalarının iyileştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Uzun sürede yapılması gereken işler arasında ise, gelecek beş yıl içinde, zirai kalkınma, teknik, yönetim, işletme personelinin yetiştirilmesi ve özel girişimin desteklenmesi için gerekli kamu hizmetlerinin sağlanması, ziraat, eğitim, sağlık, madencilik, sanayi, bayındırlık, demiryolları, karayolları, limanlar, vapurculuk, haberleşme, enerji, bayındırlık konularında yapılması gerekenler yer almaktadır.¹⁷

2.5.1 - Barker Raporunda Sanayi ve Madencilik

Madencilik konusunda raporda en büyük maden üreticisinin Etibank olduğu vurgulanarak, bu kuruluşun savaş sonu yatırım programını Zonguldak kömür havzası üzerinde yoğunlaştırdığı, 1953 yılında üretim hedefinin beş milyon ton olarak belirlendiği, 1953 sonrasında ise, yeni planların yapıldığına dikkat çekilerek, uygulanmakta olan bu programın sonuçları alınmadan, yeni genişletme projelerinin uygulanmaması önerilmektedir.¹⁸

Raporda madencilik sektörü için; Zonguldak projesinin tamamlanmasından sonra, devletin bu alandaki genişletme giderlerini azaltması, önerilen yeni madencilik politikası gereğince, artık özel yatırımları desteklemesi, böylelikle maden arama ve işletme yükümlülüklerinden birçoğunun dışında kalması önerilmektedir.¹⁹

Raporda enerji sektörüne, 1949 yılında yapılan yatırımın iki katı tutarında bir yatırım yapılması, acil olarak yapılması gereken küçük santrallerin yapımı ile yetinilerek, büyük enerji projelerinin şimdilik ertelenmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁰ Sanayi sektöründe ise, devletin bu alandaki girişimlerini genişletmemesi, özel girişimin gelişmesi amaçlandığına göre; devlet tekelinde sürdürülen ve ekonomik nedenlerin dışındaki nedenlerle kurulanlar hariç, bu tür bir genişlemenin haklı görülemeyeceği belirtilmiştir. Ancak özel girişimin kendisinden beklenen gelişmeyi gösterememesi durumunda, devletin bu alanlardaki yatırımlarını arttırması önerilerek, devlet sanayi kuruluşlarının bakım ve yenilenmesi için büyük harcamalar gerektiği, bu harcamaların

¹⁵ Feroz Ahmad, "Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)", Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul, 1992, s.157

¹⁶ Aren Sadun, "Ekonomi El Kitabı", 7. Baskı, İstanbul, 1980, s. 184

¹⁷ Report of a Mission International Bank for Reconstruction and Development in Collaboration with The Government of Turkey, The Economy of Turkey, An Analysis and Recommendations for A Development Program, Washington, D.C., 1951. s. 23

¹⁸ ÜİKBR, s. 111-14

¹⁹ ÜİKBR, s. 23

²⁰ ÜİKBR, s. 270

devlet kurumlarının özel sektöre satılmasıyla azaltılabileceği, “Sanayi Sürüm Dairesi”nin kurulması için de beş milyon lira ödenek ayrılması önerilmekte idi.²¹

Teknik araç ve gereçlerden yararlanma, personelin yetiştirilmesi, işçi politikası, konusunda da; sanayi ve maden işletmelerine ait donanımlardan yeterince yararlanılması; devlet fabrikaları, bağımsız atölyeler tarafından daha ekonomik olarak yapılabilecek yedek parça üreten ve onarım yapan servislerin merkezileştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. İşçilerin hizmet sırasında yetiştirilmesi, ustabaşı ve öteki çalışanların da iyi eğitilmeleri, belgeli hesap uzmanlarının yetiştirilerek, devletin kendi işletmelerindeki sosyal servisleri yeniden gözden geçirmesi önerilmektedir.²²

Ayrıca raporda; inşaat sektörü için, pencere camı, çimento, tuğla ve kiremit üretiminin artırılması önerilmektedir ki, özellikle DP döneminde çimento üretiminde büyük bir gelişme sağlanması dikkati çekmektedir. 23 Ekim 1953 tarihinde resmen kurulan Türkiye Çimento Sanayi Anonim Şirketi'nin açtığı on adet fabrikanın toplam çimento üretimi, 1950 yılındaki üretimin (bu yıldaki üretim: 330.000 ton) yaklaşık 4 katına ulaşarak, 1.700.000 tonu bulmuştur.²³ Zirai kalkınmanın fosfata büyük bir gereksinim yaratacağı savunularak, Karabük'te devlet fabrikalarında üretimi yapılan gübrenin yeterince uygun olup olmadığının araştırılması önerilmektedir.²⁴

Barker raporunun sonunda tablolar şeklinde, sanayi kollarında yapılacak yardım miktarları da önerilmiştir. Rapordaki tablolardan da kolaylıkla anlaşılacağı gibi, yatırımlar konusunda en büyük pay 825-1.025 milyar TL ile ulaşım harcamalarına önerilmiş; bunu 350-450 milyon ile bayındırlık, 350-425 milyonla ziraat, 250-350 milyonla elektrik enerjisi, 175-225 milyonla madencilik, 150-200 milyonla endüstri, 75-100 milyonla haberleşme konusundaki yatırım önerileri izlemiştir. En az yatırım önerisinin ise, Türkiye'de her zaman yapıldığı gibi, eğitim ve genel sağlık işleri konusunda yapılması, bu tutarın yalnızca 75-100 milyon TL olarak önerilmesi son derece düşündürücüdür.

3 - MARSHALL PLANI ve TÜRKİYE

ABD, Avrupa'nın ekonomik kalkınması için, sıkıntılarını gidermek için olanaklarını seferber etmiş (!) ve 1945 Haziran ile 1946 sonunda Avrupa'ya 15 milyar dolar ekonomik yardım yapmıştır. Ama bu yardım bütçe açıklarının giderilmesinde ithalât yapılması gibi verimli olmayan alanlara Avrupa devletlerince harcanmıştır.²⁵ Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Harvard Üniversitesi'nde (5 Haziran 1947) verdiği bir konferansta Avrupa ekonomilerinin kendi aralarında işbirliğine girmeleri ve eksiklerini gidermeleri hususunda telkinlerde bulunmuş, bu konuda ABD'nin yardımcı olacağını belirtmiştir.²⁶

²¹ ÜİKBR, s. 271

²² ÜİKBR, s. 118-119

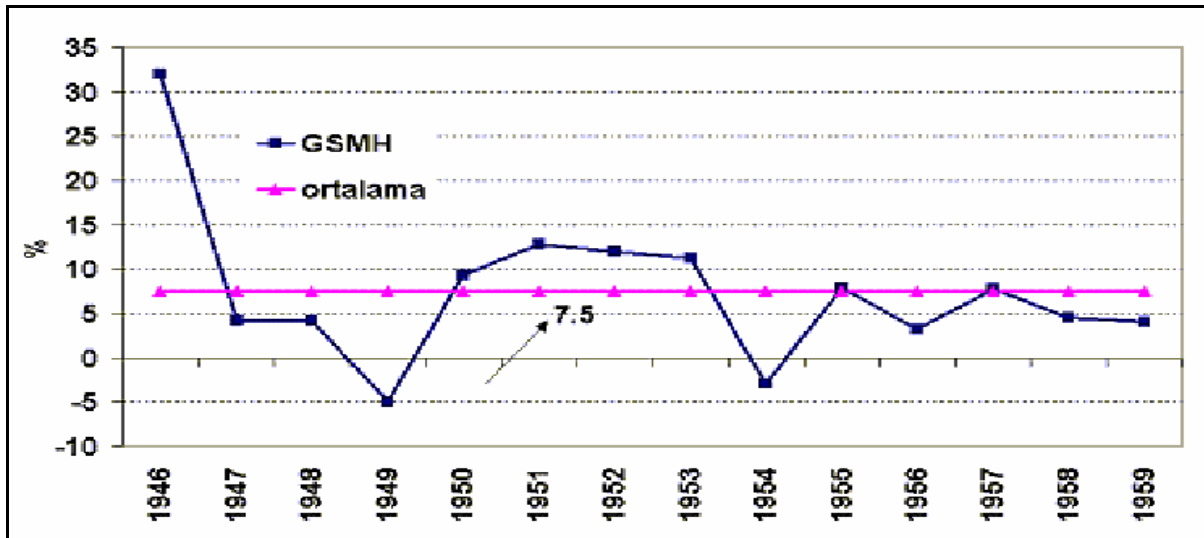
²³ “50 Yılda Türk Sanayi”, s. 38, Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:6

²⁴ ÜİKBR, s. 107

²⁵ Armaoğlu Fahir, “20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2:1914-1995)” Genişletilmiş 12.Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi, s.443

²⁶ Armaoğlu Fahir, Age. S.443-444

Grafik 1 – Ülkemizde GSMH ve Reel Büyüme Hızı (%) 1946-1960

Kaynak : DPT web sitesi

12 Mart 1947 tarihinde Amerika Başkanı Harry S. Truman'ın ABD kongresinde okuduğu ve kendi adıyla anılan metin ve sonucunda kongreye kabul ettirdiği karar Sovyet tehdidi altındaki Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması öngörülmüştür. Türkiye'yi tehdit eden SSCB ve Yunanistan'da aşırı solcu bir iktidarın işbaşına geçip güneye doğru genişleyen SSCB'nin etki alanına girmesi²⁷ dolayısıyla jeopolitik açıdan kilit ülke konumunda olan bu iki ülkenin Batı Bloğu'ndan kopmaması/etki alanı içinde kalmaları için bu yardım yapılmıştır. Bu yardım çerçevesinde hem stratejik bir bölgede iki müttefik Batı Bloğu ülkesi olmuş hem de Rusya'yı çevreleme politikası başlatılmıştır.²⁸

Bu dönemde başlıca dış borç/kredi kaynağı ABD'dir. (Truman Doktrini, Marshall Planı çerçevesinde) 1950'ye kadar dış borç yardımı olarak ABD'den alınan mali kaynak 1950'den sonra (Hükümetinde ABD yanlısı tutumu sonucu) dış yardım şeklinde görülmüştür.

Tablo 2 - Dış Sermaye Kaynakları (1946-1962) (Milyon \$)

Yıllar	ABD Ekonomik Yardımları			Diğer Yardım Kuruluşları	Gerçekleşen Yabancı Özel Sermaye	Gerçekleşme Yüzdesi
	Borç	Bağış	Toplam			
1946-48	45,4	-	45,4	5,0	-	70,8
1949	33,8	-	33,8	-	-	-
1950	40,0	31,9	71,9	80,4	-	-
1951	-	49,8	49,8	-	3400	70,8
1952	11,2	58,4	69,6	35,2	2993	11,1
1953	-	58,6	58,6	20,0	1148	6,3
1954	-	78,7	78,7	3,8	2598	2,4
1955	25,5	83,8	109,3	-	8002	16,3

²⁷ Sander Oral, "Siyasi Tarih 1918-1994", 8.Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.231.

²⁸ Sander Oral, "Siyasi Tarih 1918-1994", 8.Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.232.

1956	25,0	104,3	129,3	-	21605	32,3
1957	25,1	62,3	87,4	13,5	10531	24,6
1958	23,2	90,4	113,6	125,5	15068	26,1
1959	97,2	107,0	204,2	-	19825	28,5
1960	26,5	99,0	126,5	37,0	18711	38,2
Toplam	586,4	995,6	1582,3	497,1	234183	32,8

Kaynak: Kenan Bulutođlu, "100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye", İstanbul 1970; US, AID, Economic And Social Indicators- Turkey August 1972 s.102)

Türkiye'nin ABD yardımlarından yararlanması ve özellikle Marshall Planı kapsamına alınabilmesi için ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapması gerekmektedir. Buna göre ekonomide kamu girişimciliği daraltılmalı, özel sektöre daha hızlı gelişme olanağı sağlanmalı, ağır sanayi yerine tarım, orman, hayvancılık, inşaat malzemeleri, seramik ve hafif metallerin işlenmesine dayalı sanayileşme tercih edilmeliydi. 1950'li yıllardan başlayarak bu yönde gerekli yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. ABD'li uzmanlara hazırlatılan ve 18 Ocak 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı yasaya göre, yerli özel sermayeye açık olan tüm alanlar, yabancı yatırımcıya da açık olacaktır.

Demokratik Parti'nin iktidara geldiği ilk yıllarda ekonomik ilerleme büyük çaptaki Amerikan yardımıyla desteklendiği için etkileyici olmuştur. Alınan krediler ithal makinelerin alınmasında kullanılmıştır. 1951 yılında Hükümet, ABD politikalarının etkisi altında Türkiye'de yabancı yatırımı teşvik etmesine, liberalizme ilişkin bütün çabalara karşın DP iktidarının on yılında Türkiye'de yatırım yapan şirket sayısı 30'u geçmemiş, yatırımların önemli bir kısmını devlet yapmak zorunda kalmıştır.

Tablo 3 - Türkiye'de Amerikan Ekonomik Yardımları (mil \$)

Yıllar	Bağış	İkraz	Şarta Bağlı	Teknik İşbirliği	Kalkınma İkraz Fonu	Zirai Madde	Toplam
1949	-	24	9,8	-	-	-	33,8
1950	13,1	49,8	7,5	1,6	-	-	72
1951	49	-	-	0,8	-	-	49,8
1952	57,4	11,2	-	1	-	-	69,6
1953	56,4	-	-	2,1	-	-	58,5
1954	75,8	-	-	2,9	-	-	78,7
1955	66,6	20	-	4,1	-	26,6	117,3
1956	82	25	-	2,2	-	15,1	124,3
1957	30,5	25	-	3,4	-	68,8	127,7
1958	70	-	-	4,5	10	52	136,5
1959	100	-	-	4,5	25,2	34,7	164,4
1960	83	-	-	4,4	-	35	122,4
1961	90	-	-	4,4	135,6	26	256
1962	58	-	-	4,9	-	126,9	189,8
1963	55	-	-	1,4	41,3	0,9	98,6
Toplam	886,8	155	17,3	42,2	212,1	386	1.699,4

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 47, s.20

Diğer birçok Amerikan kaynaklı yardımlar ve hibeler devam etse de, Marshall Yardımları 1951 yılında sona ermiştir. Yardımları daha da uzatma çabası olsa da,

Kore Savaşı'nın ABD bütçesi üzerindeki artan maliyetleri bu çabayı sonuçsuz bırakmış, yine de, Marshall Planı sonuçları itibariyle ülkemizi ve ekonomisini derinden etkilemiştir.

Avrupa kıta ekonomisi tarihi boyunca eşi görülmemiş bir büyüme göstermiş, 1948-1952 yılları arasında üretim % 35 artış kaydetmiştir. Savaş sonrası Avrupa'da görülen kıtlık ve yoksulluk yok olmuş hayat standartları bu yardımları takip eden 30 yıl içerisinde ciddi miktarlarda artmıştır. Böylece beklenen sonuç ortaya çıkmış, Avrupa ülkelerindeki ABD hegemonyası artmıştır. Savaş yıllarında ve sonrasında büyük bir yoksulluk yaşanan Avrupa halkları bu hegamonik yapıya sessiz kalmış, savaş yıllarında büyük bir sempati kazanan Avrupa komünist partileri, Marshall Planı sonucunda büyük popülarite kaybına uğramıştır. Bu çerçevede, Avrupa Birliği düşüncesinin temellerinin atılmış, bu tip bir birlik serbest ticareti desteklediği için ABD uzun süreler Avrupa Birliği fikrini desteklemiştir.

Amerikan emperyalizminin yayılma aracı olan Marshall Planı ülkemizin bugünkü durumunu oluşturan temel faktörlerden önemli olanlardan biridir. Demokrat Parti iktidarı ve Türkiye açısından Marshall Planı, 1945-50 arasında oluşan uluslararası sisteme entegre olma sürecidir. Dolayısıyla Türkiye kendi içinde bir uyum süreci de yaşamıştır. 1947'de devalüasyon yapılması, çok partili hayata geçme ve benzeri uygulamalar bu duruma örnek gösterilebilir.

Bugün için gelinen noktada, 1945 sonrasında, uluslararası kuruluşların (GATT, IMF, Dünya Bankası) kurulma sürecinde üstlendikleri işlev ya da misyonların nihai hedefine ulaştıklarını belirtmek mümkündür. IMF'nin bu dönemdeki işlevleri yine sermaye birikiminin mantığına göre gelişmiştir. Bugün küreselleşme olarak ifade edilen ve temel kavramının da serbestlik olduğu iddia edilen şey, 1945'te bu kuruluşların nihai hedefi olarak tanımlanmıştır.

4 - DÜNYA MADENCİLİĞİNDE ABD KREDİLERİ ve MARSHALL PLANI

1947 yılından sonra Türkiye ile birlikte tüm Avrupa ülkelerinde uygulanan Marshall Yardımları 1950'lerin ilk yarısında sona ermiştir. Birçok Avrupa ülkesinde 1952 Haziran ayında son verilen bu uygulama sonucu İdare Merkezi lağvedilmiş, yerine "Mütekabil Emniyet ve Garanti İdaresi" kurulmuştur. Marshall Planı'nın amaçlarından biri olarak gösterilen; Batı Avrupa'nın 1951 senesine kadar "yakıt maddeleri ve enerji istihsalini hariçten hususi yardım görmeden kendi kendine yetecek derecede" ilerletebilmesidir.

Dünya yeraltı servetleri ve endüstri üretim durumunu değerlendirildiğinde, 1950'lerin başında altın ve gümüş hariç, madenciliğin nerede ise tüm alanlarında kayda değer üretim artışları gözlenmiştir. II. Paylaşım Savaşı sonunda bazı madenlerin üretiminde yer yer düşük üretim miktarları görülmüş ise de, başlayan Kore Savaşı, tüm ülkelerdeki hammadde üretimine yönelik girişimleri hızlandırmıştır.

Özellikle ABD'nin gerek ülke içinde ve gerekse de yurt dışında baz metallerin üretimine yönelik girişimleri ve üretimin artırılmasına yönelik çabaları yoğunluk kazanmıştır. ABD kredileri ile madenciliğini güçlendiren ülkelerde üretim rakamları zorlanmış ve ihtiyaç fazlasının stoklanması için girişimler başlatılmıştır. Ayrıca bu metallerden uç ürün elde etmeye yönelik çalışmalara da hız verilmiştir. ABD'nin bu

konudaki duyarlılığına dikkat çekebilmek için AR-GE'ye ait göstergeler ve yapılan yatırımlar konusunda bir fikir edinmek için, bir tek titanyum üzerindeki araştırmalara senede 100 milyon \$ sarf edildiğini belirtmek yeterlidir.

Yine aynı yıllarda Avrupa UNO İktisat Komisyonun çalışmalarına göre, Batı Avrupa ülkelerinin 1950 yılı çelik üretimi 52.2 ve 1951 yılı çelik üretimi 58.2 milyon tonu bulmuştur. Bu miktar SSCB ve Doğu Bloğu ülkelerinin toplam çelik üretiminden 17.2 milyon ton daha fazladır. Batı Avrupa (Yugoslavya dahil) ülkelerinin 1951 ham çelik üretimleri şimdiye kadar kaydedilmemiş en yüksek bir seviyeyi bulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin 95.5 milyon tonluk üretimiyle beraber Batı Avrupa'nın ham çelik üretimi toplam 153.7 milyon tonu bulmuştur.

Marshall yardımlarının 1950'lerin ilk yarısından itibaren birçok Avrupa ülkesinde kesilmesine rağmen başta Türkiye olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinde diğer Amerikan yardımları ve kredileri sürdürülmüştür. Bu kredi ve yardımlar, ABD ekonomisinin ve müttefiklerinin ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmiştir. Bu kredi ve yardımların uygulamaya sokulduğu birçok dünya ülkesinde sanayi ve dolayısıyla madencilik de kendine düşen payı almıştır. Aşağıda dünya madenciliğinin 1950'lere ait genel bir portresi sunulmuştur.

PETROL

Dünyadaki 1951 yılının en başta gelen doğal kaynak üretimlerinden biri de petroldür. 1951 yılı dünya petrol üretimi, 594 milyon tonu bulmuştur. Bu üretimde ABD, 209 milyon tonla başta gelmekte ve bunu 114,5 milyon tonla Latin Amerika, 97,5 milyon tonla Ortadoğu, 49,8 milyon tonla Doğu Avrupa (SSCB 42.4 milyon ton) takip etmiştir. Batı Avrupa'nın petrol üretimi de, her ne kadar bir artış kaydetmiş ise de, bu yıllarda 2,5 milyon tonu geçmemiştir. ABD'nin bu çok büyük petrol üretimi öyle bir tempo ile ilerlemiştir ki, 1950'lerin başında bulunan tüm petrol kuyuları sadece kullanılan miktarı karşılamakta kullanılmıştır.

Bu durumdan dolayı, Batı Yarımküresinde petrol kıtlığının önüne geçmek için, ABD, Meksika, Kanada ve Venezüella'nın 1956 yılına kadar petrol üretiminin 104 milyon ton artırılması ve bunun içinde ABD'nin yılda 50.000 km. sondaj yapması öngörülmüştür. Avrupa ve Uzak Doğu'ya yapılan 20 milyon tonluk ABD ihracatının, İran'da üretim tekrar başlayıncaya kadar, büyük ölçüde kısılması teklif edilmiştir.

KÖMÜR

OEEC (Organization European Economic Cooperation), kömür ekonomisi uzmanlarından oluşan bir komisyona, OEEC'a dahil ülkelerin 1956 yılına kadar 5 yıllık kömür ekonomisi durumlarını değerlendirilmiştir. 1951 Aralığında, yayınlanan komisyon raporuna göre; aralarında İngiltere, B. Almanya, Fransa ve Belçika dahil OEEC ülkelerinde 1951 yılında ihtiyaç duyulan kömür miktarı 486 milyon ton (üretim 451 mil ton), 1952 yılında ihtiyaç duyulan kömür miktarı 504 milyon ton (üretim 466 mil ton), 1953 yılında da ihtiyaç duyulan kömür miktarı 545 milyon ton (üretim 515 mil ton) olarak gerçekleştirilmiştir. Aradaki açık miktarlar 1951 yılında 25 milyon ton ABD'den ve 10 milyon ton da Polonya'dan yapılan dışalımmlarla kapatılmıştır.

Yine bu rapora göre; kömür madenciliği yapılan Avrupa ülkelerinde özellikle üretim alanlarında ve yeraltı çalışmalarında işçi bulmak sorunuyla karşılaşmaktadır. İşçiler yeraltında çalışmak istemedikleri gibi, çalışanların da üretim randımanlarının düşük

olduğu gözlenmiştir. Üretimin artırılması için düşünülen önlemler arasında avantajlar karşılığı yeni maden işçileri sağlamak, yeraltı çalışma şartlarının iyileştirilmesi, büyük ölçekli makinelerin üretim süreçlerinde kullanılması ile yeraltı çalışmalarında işçi yükünün hafifletilmesi ve işçi ücretlerinin iyileştirilmesi önerilmiştir.

Elektrik santrallerinin ihtiyacını karşılamak için linyit kömürü üretiminin artırılması önerilmesi planlanmıştır. Böylece briket, Pech Kohle (liniyit cinsi) ve kuru destilasyon koku üretimleri 1951 yılında 17.9 milyon tona, 1952 yılında 18.2 milyon tona ve 1955 yılında ise 18.7 milyon tona çıkarılmıştır.

KROM

Krom II. Paylaşım Savaşı'nda ve öncesinde sivil ve askeri amaçlı olarak kullanılan en önemli madenlerden biri olmuştur. Özellikle askeri taleplerin fazlalığından dolayı paslanmaz çelik üretimine 1950'lerin başında hız verilmiş, böylece günümüze kadar gelen bir süreçte en stratejik madenler arasında yerini almıştır. 1945-55 yılları arasında ABD, Dünya krom piyasasının yarısına yakını elinde bulundurmuş ve üretimin yaklaşık % 55'ini yine ABD'de mevcut sanayilerde kullanmıştır.

ALÜMİNYUM

Bütün Dünya'da 1950'lerin başında silahlanmanın hızlandırılması, askeri sanayide alüminyum ihtiyacının artması ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle üretimin süratle artmasına rağmen özellikle ABD'nde alüminyum ihtiyacı talebe cevap verememiştir. Bu yıllarda fiyatlar açısından da bakır, kurşun, çinko ve diğer madenler alüminyumla rekabet edecek durumda değildirler. 1951 yılında dünya alüminyum üretimi 1.720.000 ton olarak gerçekleşmiştir.

1951 yılının başında ABD'nin alüminyum üretim miktarı % 16 artarak 837.000 tona yükselmiştir. Buna karşılık ABD'nin dışalımını diğer ülkelerin de karşılaştığı, artan askeri ihtiyaçlar yüzünden, 50.000 ton kadar azalmıştır. Bu yıllarda İngiltere'nin alüminyum üretimi 1950 yılında 180.000 ton iken 1951 yılında 200.000 tonu geçmiştir. Boksit ithalatı % 75 artarak 343.701 tona yükselmiş, alüminyum dışsatımı bir yıl önce 141.209 ton iken, 36.221 ton artarak, 177.430 ton olmuştur.

KURŞUN

Sanayide kullanılan belli başlı metaller arasında 1951 yılı üretim miktarları olarak en fazla düşüklük gösteren kurşun olmuş, ancak üretim miktarlarının artmasına yönelik en önemli belirtileri de yine kurşun göstermiştir. Bu durumun başlıca nedeni, kurşunun, bakır ve çinko gibi bir savaş sanayi metali olmamasında aranmalıdır. Bundan dolayı hemen II. Paylaşım Savaşı'ndan sonra oluşturulan ve madenlerin üretilmesi ile ilgili denetlemelerde bulunan "Milletlerarası Malzeme Konferansı" tarafından denetlenmesinde ve tahsise de tabi tutulmasına ihtiyaç görülmemiştir.

1951 yılı üretim miktarları değerlendirildiğinde (gerek cevher ve gerekse izabede) genel bir azalma gözlenirse de ABD'nin en önemli üretici ülke konumu muhafaza edilmiştir. 1951 üretimi US Bureau of Mines tarafından 390.428 ton olduğu belirlenmiştir. Bu miktar 1950 yılında 430.827 ton olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan aynı yıllarda hurda mevcudu 420.000 tondan 480.000 tona yükselmiştir.

BAKIR

Copper Institute tarafından tahmin edilen 1950 yılı Dünya rafine bakır üretimi 2.398.097 ton ve 1951 yılında 2.424.802 ton olarak gerçekleştirilmiştir. Başta ABD olmak üzere 1950'lerden sonra tüm Dünyada giderek artan bakır üretimine yönelik yaşanan gelişmeler, 1950'li yıllar boyunca da bakır talebinin yüksek bir şekilde devam etmesine sebep olmuştur. Dünya genelinde fiyatların yükselmesi sonucunda ABD'nin işlenmemiş bakır dışalımını, 690.231 tondan 488.338 tona düşmüştür.

ÇİNKO

1951 yılında Dünya çinko üretimi kurşuna benzer bir yapı göstermiştir. Silah sanayinde kullanıldığı için üretimi uluslararası ölçekte denetlenmektedir. ABD çinko üretimi 1951 yılında 679.000 tondur, (1950 yılında 623.375 ton), bu 1944'den bu yıla kadar görülen en yüksek üretim rakamıdır. 1951 yılında çinko üretimi Kanada da 333.891 tona (1950 yılında 313.227 ton) yükselmiş, bunun 63.000 tonu iç sanayide kullanılmış gerisi ihraç edilmiştir. Kanada'dan sonra Avustralya üçüncü olarak 225.262 ton, Meksika dördüncü olarak 207.109 ton, İtalya 88.513 ton, Almanya 80.714 ton, İspanya 76.030 ton ve Japonya 70.714 ton üretim gerçekleştirmişlerdir.

NİKEL

1951 yılında Dünyada nikel üretimi % 10 oranında artarak yaklaşık 147.500 ton olmuştur. Bu miktarın % 90'dan fazlasını Kanada üretmiştir. ABD'nin çelik üretimi 1951 yılında 1.400.000 tondur ki, bu miktar 1950 yılı üretiminin çok üstündedir. Bu dönemde paslanmaz çelik üretimi rekor bir seviyeye yükselmiştir.

II. Paylaşım Savaşı'ndan hemen sonra özellikle nikel üreten ülkeler askeri sanayi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, arda kalan nikel miktarını sivil ihtiyaçlar için piyasaya sürmüş ve dış satımı yapmışlardır. Ekim 1951 tarihinden sonra İngiltere'de birçok sivil ihtiyaçlarda nikelin kullanılmasını yasaklayan bir kanun çıkmış, International Materials Conference tarafından nikelin milletlerarası tahsisi sistemi öne sürülmüştür.

KOBALT

1950 yılının sonuna kadar Belçika Kongosu'nun kobalt üretimi, dünya ihtiyacının büyük bir kısmına cevap verecek durumdadır. Fakat bu madene duyulan ihtiyaç, çimentolu karbürlerde ve Kore Savaşı'ndan sonra jet motorlarının üretiminde ve elektronik malzeme üretiminde kullanılması çok artmış olduğundan, bu miktar artık talebe yeterli gelememiştir.

KALAY

1950'lerin başında tüm dünyada kalaya dayalı sanayi görülmemiş bir biçimde büyük bir atılım içine girmiştir. International Tin Study Group tarafından verilen rakamlara göre, Dünya kalay üretimi 1950 yılında 167.000 ton ve 1951 yılında da 164.500 ton olarak gerçekleşmiştir.

MAGNEZYUM

1950'lerin başında Dünya magnezyum üretimi, silahlanmanın doğurduğu ihtiyaçları karşılamak üzere hızlı bir şekilde artmıştır. ABD'nin 1950 magnezyum üretimi 15.826 ton, 1951 yılında 48.000 ton ve 1952 yılında da 110.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllarda; Kanada'daki üretim 4.000 ton, Norveç'de 5,000 ton ve İngiltere üretimi 3,500 ton olarak gerçekleşmiştir.

MANGANEZ

II. Paylaşım Savaşı'ndan hemen sonra tüm ülkelerde yaşanan tekrar sanayileşme çabaları mangenez talebinin artmasına neden olmuştur. Bu noktada özellikle ABD'nde düşük tenörlü sahaların özel sektör tarafından çalıştırılıp, kamu elinde bulundurulmuş metalurji tesislerinde işlenerek konsantre haline getirilmesi teşvik edilmiştir. Bu anlaşmalarla 1950 yılında 125,000 ton olan ABD mangenez üretimi, 1954 yılında 840.000 tona yaklaşmıştır. Aynı yıllarda Güney Afrika üretimi 871.063 ton, Brezilya üretimi 230.000 ton ve İngiltere üretimi 368.000 ton olarak gerçekleşmiştir.

Savaşın sona ermesiyle özellikle Avrupa'da yaşanan yeniden yapılanma petrol ve kömür başta olmak üzere özellikle metal madenciliğinde büyük üretim artışları yaşanmıştır. Bu aşamada bu sanayileşme sürecinin planlanması ve Avrupa'da yaşanan sanayileşme sürecinin ilerlemesi için yukarıda belirtilen madenlerin yanı sıra molibden, berilyum, asbest, antimuan, titan, gümüş ve wolfram gibi birçok maden üretim alanlarında da Amerikan sermayesi ve yatırımları madencilik sektöründe kullanılmıştır.

5 - MARSHALL PLANI ve TÜRKİYE MADENCİLİĞİ

İkinci Paylaşım Savaşı'nın, başlamasıyla, ülkemizde uygulanan ekonomik politikalarda da çok önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde ülkemiz savaşın dışında kalmış gözükse de 1940-45 yılları arasında uygulanan ekonomik politikalar bir "savaş ekonomisi" niteliğindedir.²⁹ Bu uygulamaların genel ekonomik dengeler üzerinde yarattığı olumsuzluklar, madencilik sektörünü de aynı yönde etkilemiş, savaş sonrası dönemde önemli üretim gerilemeleri ile karşılaşmıştır.³⁰

Bu dönemde devlet üretim tesislerine el koymuş, vergiler artmış, fiyat, üretim ve tüketim kontrolleri sıklaştırılmıştır. Ayrıca ithalat ve ihracatın kısıtlanması, yeni tesislerin kurulamaması, başlamış projelerin beklemesi, Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Paralı İş Mükellefiyeti gibi önlemler bu dönemim özelliklerindedir.³¹

1940 yılının hemen başında yürürlüğe giren Milli Koruma Kanunu yukarıda belirtilen dönemim genel karakteristiğine son derece uygundur. Kanunda "sanayiye ilgilendiren maddeler arasında, sanayi ve maden kuruluşlarından üretim programlarını istemek ya da program vermek" gibi hükümler yer almaktadır. Dönemin özelliğinden dolayı, üretim büyük oranda yavaşlamış, ekonomide büyüme şöyle dursun, küçümsenmeyecek gerilemeler olmuştur. Bu döneme ait maden üretim değerlerinin sayısal verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4 - 1940-1945 Yılları Arasında Maden Üretim Değerleri (bin ton)

Madenin Cinsi	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Maden Kömürü	3.000	3.000	2.500	3.200	3.600	3.700
Linyit Kömürü	230	80	390	590	760	730

²⁹ Özgür Özlem, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi", Gerçek Yayınları, 100 Soruda Dizisi, İstanbul 1972, s. 81

³⁰ Özgür Özlem, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi", Gerçek Yayınları, 100 Soruda Dizisi, İstanbul 1972, s. 81

³¹ Kartalkanat Ahmet, "Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", Jeoloji Mühendisliği, Mayıs 1991, s.38,

Krom	170	135	145	160	185	145
Demir	135	50	20	90	90	125
Kükürt	3,6	2,2	3,1	3,4	3,4	4,1

Kaynak : MTA Dergisi, Yıl:11,Sayı 2/36, Ankara, 1946, s. 194.

Çizelgeden de görüleceği gibi üretim gerilemesinin yanında, bir istikrarsızlık da söz konusudur. Bu dönemde özel sektörün, kısa zamanda kar getirmeyen madencilik alanına yatırım yapmadığını, devletin Etibank eliyle 1940-1945 yılları arasında katılım payını sürekli arttırdığını gözlemekteyiz. Etibank; maden kömürü, demir ve kükürtte % 100 oranında, linyit ve kromda ise % 50'nin üzerinde katılım payına sahip olmuştur.³²

Dış kredilerin madencilik yatırımlarına da yönelmesi 1947'lerde başlamıştır. Bu yargıyı doğrulayan en somut kanıt, "1947 Kalkınma Planı"dır. Plan; haberleşme, ulaştırma başta olmak üzere enerji, demir-çelik ve madencilik sektörlerini içermektedir. Bu planlamanın finansmanı için uzun vadeli dış krediye ihtiyaç duyulacağı göz önüne alındığında, ABD'nin 500 milyon dolarlık kredisi, bu planın en önemli kaynağını oluşturmuştur. Bir yandan ülke içindeki ekonomik çıkmazın bir gereği olarak, diğer yandan ABD'nin uyguladığı Marshall Planı'nın etkisiyle dönemin başında yurt içi kaynaklara dayalı kalkınma stratejisine karşılık, dış kaynaklara bağlı bir kalkınma stratejisinin ana çizgileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece daha 1950'lere girmeden, gerek ekonomik, gerek, askeri ve gerekse politik alanda kapitüler nitelikli ayrıcalıklar yabancılara verilmesinin ilk adımları, atılmıştır.³³

Türkiye ile ABD arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşması ve eklerinin onanması hakkındaki 5253 sayılı kanunun VII. maddesinin 4. fıkrası gereğince Hariciye Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan 1959 tarihli raporda;

"I – Direkt Yardım

1948-1956 devreleri içinde Etibank'a ayrılan direkt yardımlar ve bunların muhtelif işletmeler arasındaki taksimi ile 1/1/1957-31/3/1957 tarihine kadar kullanılış durumları aşağıdaki listede gösterilmiştir.

Mevzular		Tahsis (\$)	Kullanılan (\$)
I- Ereğli Kömür İşletmesi			
1	Elektro-mekanizasyon	5.967.000	6.444.383
2	- 300 Katı	6.459.000	6.306.600
3	Zonguldak Limanı	3.180.000	2.380.000
4	Kozlu Sijeyi	495.000	559.334
5	Lavvarlar	1.200.000	
6	Yol İnşaat Makinaları	120.000	100.671
7	Asma Ocak Teçhizatı	50.000	50.000
8	Transformatörler	545.000	535.230
9	Müteferrik Siparişler	3.365.000	3.364.252

³² Kartalkanat Ahmet, Age. s.41

³³ Çilingir Y, "Madencilüğümüzün Evrimine Toplu Bir Bakış" Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 4.Kongresi" TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Ankara,1975, s.75

10	Yedek Parça	237.000	236.100
11	Zonguldak Amenajmanı		
	a) Kozlu Vinci Tesisatı (montaj)	220.000	220.000
	b) Transfer İstasyonları	95.000	30.000
	c) Çelik Köprüler	130.000	130.000
12	İşletme Malzemesi (PA.6264)	532.000	532.000
	YEKÜN	22.595.000	20.899.573
II- Garp Linyitleri İşletmesi			
1	Soma Amenajmanı	868.000	868.000
2	Tunçbilek ve Değirmisaz Amenajmanı	990.000	1.037.000
3	Soma Lavvarı	202.000	214.000
4	Açık İşletme Tevsii	432.000	429.382
5	Tunçbilek Açık İşletmesi	3.649.000	4.838.587
6	Değirmisaz Açık İşletmesi	1.540.000	
7	Tunçbilek Lavvarı	450.000	
8	Tunçbilek Konveyör	130.000	
	YEKÜN	8.261.000	7.406.970
III- Divriği Demir İşletmesi			
		926.000	1.003.948
IV- Ergani Bakır İşletmesi			
1	Tesisat Yedekleri	7.000	6.110
2	Elektrik Fırını	15.000	14.727
3	Cobalt Recovery (Teknik Yardım)	10.000	10.000
	YEKÜN	32.000	30.837
V- Murgul Bakır İşletmesi			
1	2 Adet Kompresör	76.000	
2	Murgul Tevsii	401.000	400.961
3	Sulphuric Acid sealine	100.000	100.000
4	Murgul Tevsii	178.000	
	YEKÜN	755.000	500.961
VI- Keçiborlu Kükürt İşletmesi			
1	Kükürt Tasfiye ve Teçhizatı	280.000	25.673
VII- Şark Kromları İşletmesi			
1	Jeofizik Aletler	12.000	11.999
VIII- Etüt ve Kontrol			
		4.176.000	3.661.000
IX- Müteferrik			
1	Maden Direği	4.700.000	4.700.000
2	İşletme Malzemesi	1.467.000	1.610.492
3	İstirdatlar	216.000	171.000
4	EKİ Teknik Yardım (Paul-Weir)	166.400	166.400
5	1955-56 Yardımından Muhtelif İşletmeler için Verilen:		

	a) EKİ, GL, EB, (PA 6226)	805.000	805.000
	b)EKİ, GL,EB, ÇA, MB (PA 6227)	2.075.000	2.705.000
	c) KK, BS, Guleman EB, MB (PA 6263)	178.000	178.000
	d) MB, EB, KK (PA 6287)	499.000	496.000
6	1956-57 Yardımından Avans Olarak Muhtelif İşletmeler için Verilen:		
	a) EKİ, GL, EB, MB, GK (PA 6308)	300.000	300.000
	b) GL, EB, MB, GK, KK (PA 6220)	200.000	195.000
	c) MB, EB, GL, GK, KK, EKİ (PA 6325)	300.000	263.000
	d) EKİ, ÇA, MB (PA 6313)	200.000	200.141
7	1956-57 tahsisatından verilen:		
	GL, GK, EB, MB (PA 7222)	200.000	
	YEKÜN	11.306.400	11.160.003
X - Navlun		912.000	1.857.000

Bu kalemlerin dışında o yıllarda Etibank bünyesinde yürütülen enerji çalışmalarına bağlı olarak kullanılan yardımlar da aşağıdaki gibidir.

- Enerji Programı			
1	<i>Sarıyar Barajı ve Hava Hattı</i>	<i>13.973.000</i>	<i>14.728.000</i>
2	<i>Murgul Tevsii</i>	<i>6.543.000</i>	<i>6.609.000</i>
3	<i>Sulphuric Acid sealine</i>	<i>878.000</i>	<i>1.039.000</i>
4	<i>Murgul Tevsii</i>	<i>250.000</i>	<i>248.920</i>
	YEKÜN	21.644.000	22.624.920
	UMUMİ YEKÜN	70.899.400	69.182.887

olarak madencilik alanında uygulanan başta Marshall yardımları olmak üzere tüm Amerikan yardımlarının dökümü verilmiştir.

Ülkemiz madenciliği ile ilgili olarak MTA Enstitüsü Dergisi'nin 1949 tarihinde yayınlanan sayısında; "Maden şirketleri 1948 yılı kazançları maden işletmecilik tarihinde en yüksek mertebeye erişmiştir. Bazı maden fiyatları şimdiye kadar kaydedilmemiş derecede yüksektir. Bu yüzden maden işletmesine karşı alâka bugün her zamankinden fazladır. Amerika'nın geniş mikyasta silahlanma ve stok toplama programları gelecek birkaç yıl içinde stratejik ve kritik metallere muazzam miktarlarda istihsalı icap ettirecektir. Bu suretle maden endüstrisi geçmişte olduğundan çok fazla memleket ekonomisinin esas faktörü halini alacaktır." denilmekte ve 1950'lere gelindiğinde ülkemizdeki madencilik sanayinin profili detayları ile belirtilmektedir.³⁴

Bu dönemde; ülke madenciliği açısından yaşanan en önemli olaylardan biri de uzun yıllardır MTA tarafından yürütülen petrol aramalarının Raman Dağı'nda olumlu sonuçlanması ile ilgilidir. MTA'nın kendi bütçesi, personeli ve işçisi ile sonuçlandırılan bu çalışma, özellikle açılan 12 nolu kuyudan elde edilen olumlu neticeler sonucunda yabancı ülkelerin ve petrol firmalarının da dikkatlerini bu yöne çekmiştir.

³⁴ MTA Dergisi Sayı 38, "Umumi Maden Durumu", MTA Kütüphanesi, 1948, s.5

Nelson A. Rockefeller'in ABD Başkanı Eisenhower'e 1956'da yazdığı gizli mektupta uygulanan Marshall Planı ve ABD'nin dış politikası ile ilgili olarak; *"şu önemli geçeği gözden uzak tutamayız: magnezyum, krom, kalay, çinko ve tabii kauçuğumuzun tamamı, bakır ve petrolümüzün önemli bir kısmı, kurşun ve alüminyumun üçte biri, denizaşırı ülkelerden gelmektedir. En önemlisi, ABD tarafından kurulmuş askeri paktlardan, herhangi birinin etki alanında bulunan Asya ve Afrika'nın az gelişmiş bölgelerinden gelmektedir. Süper stratejik maddelerin, bu arada uranyumun durumu da yukarıdakiler gibidir."*³⁵ denilmektedir.

TBMM'nde 1 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5582 sayılı "Marshall Planı (Avrupa Kalkınması Programı) Çerçevesi Dahilinde Elde Edilecek Yardımların Bütçe ve Hazine Hesaplarına İntikal Şekline İlişkin Kanun"da madencilik sektörünü doğrudan ele alan iki madde bulunmaktadır. Bunlardan; 1. maddenin (d) bendinde *"Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün karşılıksız olarak kullandığı yardımlar her mali yıl nihayetinde genel bütçeye gelir ve İşletmeler Vekâleti bütçesine Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne yardım olmak üzere tahsisat ve gider kaydolunur."* denilmektedir. Ayrıca Geçici 1. maddenin (d) bendinde de *"Hazinece, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne verilmiş olan avanslar İşletmeler Vekaleti bütçesine konulacak yardım tahsisatından Hazinece istirdat edilir."* denilmiştir.

1950 yılında, Marshall kredilerinin madencilik sanayimize yansması sonucunda, maden makineleri ve teçhizatlarına yönelik sağlanan düşük faizli kredilerle özellikle küçük sermayedarlara ait maden sahalarında da üretim yapma imkanını hızlandırmıştır. Diğer taraftan yine 1950 yılında özel sermayenin madencilik sanayinde kullanılmasına olanak sağlamak ve 2804 sayılı kanunun 7. maddesi hükmüne uyularak bloke edilmiş sahalar aramalara serbest bırakılarak küçük ve orta ölçekli sermayedarların da madencilik yapmasına olanak sağlanmıştır. Bu girişimler etkisini kısa zamanda göstermiş, çeşitli cins madenleri aramak üzere müracaat eden bu sermayedarlardan 619'una arama, 19'una da işletme ruhsatı verilmiştir.

Madencilik alanında yürütülen çalışmalarda, başta kömür olmak üzere ABD'nin ve Marshall Planı kapsamındaki Avrupa ülkelerinin gereksinim duyduğu madenlerin üretim ve ihracatını arttırmak hedeflenir. Kozlu, Çatalağzı, Kandilli, Çamlı bölgelerinde MTA tarafından ve bir Amerikan sondaj şirketi yardımıyla maden arama çalışmaları yapılır. Zonguldak Kömür Havzası'nın yanında, Soma, Tunçbilek, Değirmisaz, Ağaçalı gibi linyit bölgelerinde de çalışma yürütülmüştür.

Özel sektör tarafından üretilen de dahil olmak üzere, 1949 yılında yıllık 788.606 ton olan yıkanmış linyit üretiminin 1950'de 975.000 tona, 1951'de 1.206.000 tona, 1952'de 1.680.000 tona yükseltilmesi planlanmıştır. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla Marshall Planı kapsamında kullanılan fonların yanında Eximbank'a da başvurulmuştur. Etibank eliyle, belli başlı, demir, krom, kurşun, altın, gümüş, antimuan madenlerinin çıkarıldığı bölgelerde de çalışma yürütülmüş, bu işlerin yürütülmesi için başlangıçtan 30.06.1957 tarihine kadar Etibank'a 48.579.675 dolarlık direkt yardım tahsis edilmiştir.

Bu dönemde Etibank'a azımsanmayacak miktarda dolaylı yardım da tahsis edilmiştir. 1949-53 yılları arasında, Marshall Planı kapsamındaki Avrupa ülkelerinden inşaat

35 Nebiler Halil, Parlar Suat, "Petrolün Ekonomi Politikası" Sarmal Yayınevi, Temmuz 1996, s. 135-142

malzemeleri ve makineleri ithalatında kullanılan dolaylı yardımların tutarı, 25.589.876 doları bulmuştur. Dolaylı yardımlardan da en büyük payı Ereğli Kömür İşletmeleri almış ve 1957-58 döneminden sonra ise Etibank eliyle yürütülen kömür üretimi Türkiye Kömür İşletmeleri'ne devredilmiştir. Bu konu araştırmanın ilerleyen bölümlerinde detayları ile ele alınmıştır.

Ciddi bir inşa ve yeniden yapılanma faaliyetlerinin yürütüldüğü maden sanayi ABD ve Avrupa firmaları için, Marshall Planı aracılığı ile yaratılan en önemli iş alanlarını oluşturmuştur. Bir diğer deyişle, madencilik alanında yürütülen çalışmalar, ithal edilen makineler ve sağlanan iş hacmi dolayısıyla, ABD ve Avrupa sermayesinin birikim sürecini destekleyecek, söz konusu ülkelerin gereksinim duydukları hammaddeleri sağlayacak ve Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecini hammadde ihracatında uzmanlaşmaya yönlendirecek şekilde tasarlanmıştır. Bununla birlikte madencilik alanı, yerli sermayesinin ABD ve Avrupa sermayesi ile ortak ilişkiler geliştirdiği önemli alanlardan birisini oluşturmuştur. Bu durumun göstergelerinden ilki, madenlerin birinci derece ve ikinci derece önemli olanlar olmak üzere ikiye ayrılarak, birinci grubun devlet tarafından, ikinci grubun ise özel sektör tarafından işletilmesinin planlanmasıdır. Bu durum madencilik alanında faaliyet gösteren özel işletmelerin de Marshall Planı fonlarından yararlanması sonucunu beraberinde getirmiş, ancak araştırmanın detaylarında da görüleceği gibi bu durum çok da gerçekleşmemiştir.

Nitekim çıkardığı kromun tümünü ABD'ye ihraç eden özel bir firma 1951 yılından itibaren Marshall Planı fonlarından kredi almaya başlar. Bu konuda bir diğer göstergede madencilik ve inşaat alanında çalışmalar yürüten devlet kuruluşları aracılığı ile yerli firmalarının da taşeron firma olarak iş almasıdır. Marshall Planı kapsamında ve madencilik alanında, Sümerbank, Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri (TDÇİ), Maden Tetkik Arama (MTA), TEKEL, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Türkiye Selüloz-Kâğıt Fabrikası (SEKA) gibi kurumlara da kaynak aktarılmıştır.

1950'lerden, sonra iktidara gelen Demokrat Parti (DP), Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının son döneminde 1947 Kalkınma Planı'nda saptanan, büyük çapta dış kaynaklı kalkınma stratejisinin sınırlarını daha da genişletmiş, böylece dışa bağımlılık sürecini pekiştirmiştir. DP programında "iktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır"³⁶ denilerek, tercihler açıkça ortaya konulmuştur.

Bu dönemde ABD'li uzmanlarca hazırlanan Barker Raporu'nun madencilik sektörüne etkileri incelenen dönemde madenciliğin gelişmesine özel bir önem verildiği ileri sürülemez. Madencilik sektöründe etkinliğini sürdüren kamu girişimlerinde üretim artışları sağlanırken, Barker Raporu çerçevesinde özel girişimcilik özendirilmiş ve bunda da başarılı olunmuştur. Madencilik alanında özel işletme sayısındaki artış 1945-1955 dönemi içinde % 60 dolaylarında gerçekleşirken, bu işletmelerin toplam işletmeler içindeki payının % 99'a ulaştığı anlaşılmaktadır. İşletme başına değerlendirme devlet sektöründe 36.000 tonu aşarken bunun özel sektörde 486 ton dolaylarında bulunması, özel sektör girişimcilerinin gerek üretkenliği düşük teknoloji

36 Kartalkanat Ahmet, "Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", Jeoloji Mühendisliği, Mayıs 1991, s.38,

ile çalıştığını, gerek işletme amaçlarından çok spekülâtif etkinlikler için bu alana girdiğini yansıtan bir göstergedir.³⁷

Ülkemizin sanayileşme, yerine bir tarım ülkesi, gelişmiş ülkelerin tahıl deposu ve hammaddesini karşılayan bir ülke olarak kalmasını isteyen, bu arada “tahta işleri, seramik ve çömlekçilikle” uğraşmasını salık veren Barker Komisyon Raporu’nda, madencilik faaliyetlerine ilişkin şu öneriler yer almaktadır.

- 1- 1953 senesinden sonra, hâlihazır yatırım programının neticeleri belli oluncaya kadar Zonguldak kömür havzasının inkişafı için hiç bir taahhüde girişilmemelidir.
- 2- Hususi maden arama ve işletme faaliyetlerine yol açacak bir madencilik politikası kabul edilmelidir. Hükümetin hususi sermayeden grupları petrol araştırma ve işletmelerinden uzak tutma politikası yeniden tetkik edilmesi lazımdır.
- 3- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) tarafından yapılan tetkiklerin neticeleri halkın istifadesine açık olmalıdır.³⁸

Bu satırlarla ifade bulan “tetkiklerin neticeleri halkın istifadesine açık olmalıdır” önerisinde “halk”la kimlerin amaçlandığı dönemin bakış açısını yansıtmaması açısından son derece önemlidir. Madencilik alanında hiçbir taahhüde girişilmemesi, özel sektörden yana bir madencilik politikasının kabul edilmesini tavsiye eden Barker Komisyon Raporu, yabancı sermayenin özel sektör yoluyla madenlerimize ve yeraltı kaynaklarımıza kolayca erişmesini sağlamak istemiştir.

Üçüncü öneri ile özel sektörün ve yabancı sermayenin pahalı ve riskli olan maden arama aşamasına katılmaksızın, kamunun bu alanda yapacağı harcamaların sonuçlarından yararlanılmak istenmiştir. Mayıs 1951’de yapılan bu öneri, 1952 yılında MTA Enstitüsü’nce yayınlanan, “*Türkiye’de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler İçin Tanıtma Bülteni*”nde yansımaları bulmaktadır. Adı geçen bültenin, hazırlanış gerekçesinde; “*Türkiye’de maden işlerinde çalışmak isteyen sermayedarların ne gibi şartlar ve hükümlere bağlı olacağına ana hatları itibarıyla göstermek ve serbest teşebbüse açık madenlerimiz, hakkında toplu bir fikir vermek maksadıyla hazırlanan bu broşürün, memleketimizde çalışmak isteyen harricteki dostlarımıza faydalı olmasını temenni ederiz*”³⁹ denilmektedir.

Cumhuriyet tarihi boyunca süregeldiği gibi incelediğimiz bu dönemde de süren, kamu kesimi-özel kesim kavgasında, özel kesimden, yana tavır alınmış ve madencilikte özel sermayenin egemen ve öncü olması için gerekli yasal düzenlemelerle birlikte ekonomik destekte sağlanmıştır. Özel sektörün, ön plana çıkartılmak istenmesine karşın, dönemin, madencilik sanayinin yapısını ve maden potansiyelini belirlemek amacıyla, ABD tarafından görevlendirilen L.NAHAI’nin verdiği raporda madencilikle ilgili rapor ettikleri görüşler çarpıcıdır. “*Türkiye’de belli başlı, bir düzineye yakın maden türünde üretim yoğunlaşmıştır. Kömür, krom, bakır ve demir bu türlerin önemli olanlarıdır. Maden sanayinin gayri safi milli hasılaya katkısı halen tarım ve hafif sanayi katkılarına oranla çok azdır. En önemli madenler devlete ait olup, devletçe*

³⁷ Yersel K, “Madenlerden Yararlanma Düzenimiz”, Madencilik Bülteni, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayın Organı, Ocak 1973

³⁸ Barker Komisyonu Raporu, “Türkiye İktisadi Kalkınması” (hülâsa) 1951, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Washington, s. 53,

³⁹ Kartalkanat Ahmet, “Cumhuriyet Döneminde Madencilüğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, Jeoloji Mühendisliği, Mayıs 1991, s.44

işletilmektedir. Bunun yanında, özel sektörün madencilikteki hissesi gittikçe artmaktadır. İşletmeler, genellikle küçük ve orta büyüklükte olup, ilkel yöntemlidir. Madenlerin hiçbirisi gerek büyüklük gerekse üretim yönünden ABD madenleri ile karşılaştırılmayacak kadar küçük çaptadır. Madencilik sanayinin gelişmemesinde, iç nakliyatın pahalılığı, yatırımlar için gerekli döviz rezervlerinin olmaması ve projelere yön verecek esaslı jeolojik bilgilerin yetersizlikleri vb. gibi etkenler söz konusudur.”⁴⁰ denilmektedir.

Emperyalizmin görmek istediği Türkiye ortadadır. Her türlü dayanıklı tüketim malzemesini, makineleri, ağır sanayi ürünlerini, işlenmiş madenleri emperyalist ülkelerden satın alacaktır. Türkiye’yi bir madencilik hammadde deposu olarak gören bu zihniyet, Türkiye’nin maden potansiyelini öğrenerek dünya maden potansiyelinin bir halkasını daha tamamlamış olacaktır. 1950 yılında ABD ve Batı Avrupa’nın tükettiği maden hammaddelerinde, sömürge ülkelerden karşılanan bölüm % 44 dolaylarındadır. Bu sayı boksit ve alimünada ABD için % 74 Japonya için % 100 dür, manganez ihtiyacını ABD % 93, Batı Avrupa % 97 oranında sömürge ülkelerden karşılamak durumundadır. Nikel ve fosforda, bu sayı % 95-100 arasındadır. ABD’nin maden hammaddeleri açısından toplam ithalat ihtiyacı % 32, Batı Avrupa’nın % 65’dir.

1950 seçimleri sonucu iktidara gelen Demokrat Parti, CHP iktidarının son döneminde “1947 Kalkınma Planı”nda saptanan büyük çapta yabancı sermaye kaynaklı kalkınma stratejisinin sınırlarını daha da genişletmiş, böylece Dünyada uygulanan yayılcılık, ekonomik, politik ve askeri sömürü güdümünü getirmiştir. Aşağıda belirtilen yasalar söz konusu dönemde sektörümüzde yaşanan sömürünün temel göstergeleridir.

- 1- 1.8.1951 tarihinde yürürlüğe giren 5821 sayılı yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu,
- 2- 18.1.1954 tarihinde yürürlüğe giren 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu
- 3- 7.3.1954 tarihinde yürürlüğe giren 6326 sayılı Petrol Kanunu
- 4- 11.3.1954 tarihinde yürürlüğe giren 6309 sayılı Maden Kanunu⁴¹

ABD, esas itibariyle askeri nedenlerle Türkiye ile ilgilenmiş olmakla birlikte, öteki ülkeler gibi Türkiye’de de kendi sermayesine avantajlar sağlamaya dikkat etmiştir. Yabancı sermaye, aynı zamanda yerli kapitalist sınıfı geliştirmek için güçlü bir destek sayılmıştır. Bu nedenlerle ABD, yabancı sermayeye açılışı, dış yardımın şartlarından saymıştır. Nitekim Truman’ın Point Four yardım programının amaçlarından biri, “büyük ölçüde artan özel sermaye akımını teşvike özellikle önem verilmesi”dir.⁴² Başkan Eisenhower için yabancı sermayenin teşviki, Amerikan dış politikasının gereklerinden biridir. “*Dış ülkelere özel sermaye akımını teşvik yolunda Hükümetimiz elinden geleni yapacaktır. Bu, dış politikamızın ciddi ve açık bir amacı olarak, yabancı ülkelerde böyle yatırımlar için elverişli bir ortam yaratılmasının teşvikini gerektirir.*”⁴³

⁴⁰ NAHAI, L, “The Mineral Industry of Turkey”, United States Department of the Interior, 1958, s. 2.

⁴¹ Çilingir Yalçın, “Madencilüğümüzün Evrimine Toplu Bir Bakış ve Mr. ELY’nin Hazırladığı Maden Kanunu Tasarısının Bu Evrimdeki Yeri ve Önemi”, Makale, 1975, s.59

⁴² United States Department of State, Point Four, Cooperative Program for AID in the Development of Economically Underdeveloped Areas, Washington 1964, s.4

⁴³ State of the Union Message, 1953

Rapor, yabancı sermaye için nasıl ayrıcalıklar sağlanabileceğini de açıklamaktadır, *“Dış ülkelerde yatırım için daha iyi şartların gerçekleştirilmesinde ABD Hükümeti'nin yararlanabileceği başka ve çok vaatkar bir yol vardır. Bu yol, belli yatırımlarla ilgili olarak imtiyazlar elde etmek için özel yatırımcıların çabalarını mevcut bütün olanaklarla desteklemektir. Bu imtiyazlar, özel ve resmi kişilerin kombine çabası ile belli bir yatırım konusunda sağlandıktan sonra, onları bütün özel yatırımcıların faydalanabilecekleri biçimde genelleştirmek için yol açılmış olacaktır.”*⁴⁴

Türkiye’de bu işle Dış İktisadi Politika Komisyonu Başkanı C.B. Randall görevlendirilmiş ve 1954 yılında Randall’ın çabasıyla, dünyanın en liberal mevzuatından biri olan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Randall, 1953 Ağustosunda Ankara’daki demecinde yerli-yabancı özel teşebbüse dayanmanın Türk milletinin iradesi sonucu olduğunu söylemiştir. *“Milletlerarası ticaret münasebetlerinin şümullendirilmesi için en uygun yolun hususi sermaye ve hususi teşebbüsün bütün dünyada serbestçe faaliyette bulunması keyfiyetine inanmaktayız. Türkiye halen hususi teşebbüse gösterdiği büyük alaka dolayısıyla bu çeşit meselelerin incelenmesi için fevkalâde ilgiye değer bir memleket olmuştur. Bu itibarla ben ve arkadaşlarım, hususi yatırım sermayesinin Türkiye gibi bir memlekete niçin daha serbest bir şekilde akmadığının sebeplerini araştırmakla vazifelendirildik. Şuna tamamen inanıyorum ki, hususi teşebbüse dönmek hususunda değil yalnız hükümetiniz, fakat bir memleket için en önemli şey olan Türk milletinin iradesi de tam kararını vermiş bulunmaktadır.”*⁴⁵

Randall, Demokrat Parti iktidarının 1951 yılında çıkardığı 5821 sayılı Yabancı Sermaye Kanunu’nu yetersiz bulmuş ve bunun yabancı sermayedarlar yararına düzeltilmesini istemiştir. Bu kanun, tarım ve ticaret alanlarını yabancılara kapalı tutuyor, sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarını yabancı sermayeye açılmıştır. Ayrıca kâr transferlerini sınırlandırıyordu. Randall’ın çabasıyla 1954’te çıkartılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, tarım ve ticaret alanlarını da yabancı sermayeye açmış, geniş bir sermaye tanımlaması yapmış, yatırılan sermaye ve kârın serbestçe transferini sınırlayan hükümleri kaldırmıştır. Randall, kendi eseri olan bu kanunu çok beğenmiş ve bunu “mes’ut bir olay” diye nitelmiştir. Amerikan telkinleriyle yalnız Türkiye değil, Yunanistan, Panama, Güney Kore, Milliyetçi Çin, Guatemala vb. gibi tamamen Amerikan egemenliği altındaki ülkeler de, benzer kanunlar çıkarmışlardır. Kanunun dikkat çekici hükümlerinden biri, 10. maddedir. Bu madde ile Türkiye, “yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve imtiyazlardan” yabancı teşebbüsleri de yararlandırmayı kabul etmektedir. Cahit Zamangil’in müdahalesiyle “imtiyazlar” kelimesi “kolaylıklar” diye değiştirilmiştir. Dev yabancı şirketlerin bu yerli sermaye ile eşitlik isteği, fiiliyatta birçok halde yabancı sermayeye imtiyaz anlamına gelmektedir. Çünkü dev yabancı şirket, cılız yerli şirketle eşit durumda değildir.⁴⁶

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu gibi, Amerikan telkinleriyle 1954 yılında çıkartılan ikinci bir kanun, Petrol Kanunu’dur. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana Türkiye, petrolde devletçiliği benimsemiştir. 1926 yılında çıkarılan ilk Petrol Kanunu, Türkiye’de petrol arama ve işletme hakkını devlete vermiştir. Kanunun ikinci maddesi, petrol bulunduğu bilimsel açıdan sabit olan bölgelerde, arama işini bizzat devletin

⁴⁴ Baran A. Paul, The Political Economy of Growth, New York 1960, s.200

⁴⁵ Kuruç Bilsay, “İktisadi Politikanın Resmi Belgeleri”, s. 140

⁴⁶ Avcioğlu Doğan, “Türkiye’nin Düzeni”, Bilgi Yayınevi, Altıncı Basım, İstanbul 1973, s. 456

yapacağını belirtmiştir. Olanakların son derece sınırlı olmasına rağmen, aramalara başladıktan 8-9 yıl sonra, 1940'ta memleketimizde petrol bulunmuştur. 1947 yılında Raman ve Garzan dolaylarında ticari işletmeye uygun petrol keşfedilmiştir. 1959 yılında Türkiye, kendi olanaklarıyla, 373.000 ton petrol elde etmekteydi.

Bununla birlikte, Türkiye, 1954 yılında Amerikan petrol şirketlerinin avukatı Max Bail'e hazırlatılan bir tasarıyla kendi olanakları ile petrol bulmak ve işletmekten aciz Arap şeyhlerinin razı olduklarından daha ağır hükümler taşıyan bir petrol kanununu benimseyecektir. Bu kanun açık bir imtiyaz kanunudur. Her şeyden önce, Türkiye'ye petrol alanında belli bir ekonomik doktrini empoze etmektedir. Kanunun ikinci maddesine göre, Türkiye, petrolde devletçilikten vazgeçmek ve petrol kaynaklarının özel teşebbüs eliyle değerlendirilmesini kabul etmektedir. Yabancı petrol tröstlerinin bu isteği kanun gerekçesinde şöyle açıklanmaktadır: *"Petrol kaynakları, ancak hususi teşebbüs veya yatırımları eliyle aranıp işletilebilecektir. Hususi teşebbüs ve sermayenin müessir olabilecek vüs'atte ve miktarda bu sahaya girebilmesi için, devletin ne arayıcı ve işletmeci, ne de herhangi bir suretle petrol sahibi olarak hususi teşebbüsün karşısına çıkmaması icap etmektedir. Hususi teşebbüs, devlete rakip vaziyette çalışmak istememektedir."*⁴⁷

Böylece, ülkemizin kendi kaynaklarını kendi eliyle değerlendirmek hakkını, yine kendi eliyle ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu hükmün sonucu Mobil ve Shell gibi yabancı sermayeli şirketlerle eşit durumda çalışmak zorunda bırakılan Türkiye Petrolleri; bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Devlet, kendi şirketine de, Mobil ve Shell'e de aynı gözle bakmak zorunda kalmıştır. Yabancı petrol tröstleri, birçok gölge şirketler kurarak bir bölgede istedikleri kadar petrol arama ruhsatı alabilecekleri halde, ulusal şirketimiz, kanunun öngördüğü en fazla sekiz ruhsatla yetinme durumunda bırakılmıştır. Daha önce MTA tarafından petrol bulunan bölgeler bile yabancı petrol şirketlerinin hizmetine açılmıştır. Milli güvenlik gerekçesiyle, arama işleri MTA'ya bırakılan yasak bölgelerde TPAO, tıpkı Mobil ve Shell gibi petrol arama hakkından yoksun kalmıştır.

Mali hükümler bakımından, yabancı sermayeli şirketler petrol bulup işletseler dahi, onlara olağanüstü bir pay tanınması yüzünden bundan bizim de yararlanmamıza elvermeyen Petrol Kanunu'nun bir de 136. maddesi vardır. Bu maddeye göre, kanun, ancak yabancı şirketlerin muvafakatiyle değiştirilebilecektir. Madde, muhalefetin itirazlarıyla tasarı metninden çıkarılmakla birlikte, Petrol Kanunu'nu hazırlayanların zihniyetini göstermek bakımından dikkat çekicidir. Petrol şirketleri, 1957 yılında 6987 sayılı kanunla Petrol Kanunu'nda yapılan bir değişiklik Türkiye'de rafineri kurma hakkını da elde etmişlerdir. Yabancı sermayeli şirketlerin Türkiye'de rafineri kurma isteklerinin, dünya petrol üretiminin tüketimi hayli aştığı bir döneme rastlaması dikkat çekicidir. Nitekim Ataş ve İpraş rafinerileri ile yabancı şirketler, yerli petrolü mümkün olduğu kadar az işlemek ve yüksek fiyatla dışarıdan kendi petrollerini ithal etmek hakkını sağlamışlardır.⁴⁸

Bu döneme ait 3. Menderes Hükümeti (17.05.1954-09.12.1955) programında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu;

⁴⁷ Avcıoğlu Doğan, "Türkiye'nin Düzeni", Bilgi Yayınevi, Altıncı Basım, İstanbul 1973, s. 458

⁴⁸ Avcıoğlu Doğan, Age. s. 459

“1950 Hükümet programımızın ikinci kısmına gelince, bu kısımda az zaman neler yapmak istediğimizi, izah ederken başlıca esas olarak, milletimizin yüksek vasıflarına, yurdumuzun sahip bulunduğu geniş tabii kaynaklara uygun bir iktisadi ve mali politika takibi suretiyle, asırlarca geri kalmış olan memleketimizin bugünün ileri milletleri seviyesine yükseltilmesinin hedef tutulacağını ifade etmekte idik.”

.....

“Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile petrollerimizin işletilmesi mevzuundaki tedbirlerimizde de gayet kararlıyız. Memleketin sanayileşmesinde, zengin tabii kaynaklarımızın ve petrollerimizin bir an önce işletmeye açılmasında ve milletimizin hizmetine arzında yabancı sermaye ve teknik bilginin teşviki mesaisine verdiğimiz ehemmiyet, her türlü menfi neşriyat ve propagandalara rağmen, milletimizin tasvibine mahzar olmuş bulunmaktadır.

Geçen devre zarfında Yüksek Meclisin kabul buyurduğu kanunlar arasında, Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu, iktisâdi kalkınmamızda ve Milli inkişafımızda hususi bir ehemmiyet ve mevki işgal edecektir. Henüz birkaç ay önce meriyete vazedilmiş olan bu kanunların tatbikatından beklediğimiz feyizli neticeleri asıl önümüzdeki yıllardan itibaren elde etmeye başlayacağız. Memleketimize gelerek, yerli sermaye ve teşebbüsün yanı başında ve onunla iş birliği halinde çalışmak isteyen yabancı sermaye ve teşebbüs erbabı ve teknisyenler her türlü kolaylık ve imkan sağlanmış bulunmaktadır. Bu vadideki fâaliyetlerimize ve yabancı sermayenin memleketimize akmasını temin hususundaki gayretlerimize hızla devam eyliyeceğiz.” denilmiştir.⁴⁹

1950-1960 yılları arasında gelen ve genel olarak tarım, gıda, kimya ve makine yapımında yoğunlaşan yabancı sermaye içinde madencilik sektörünün payı toplam % 8,14 olmuştur. Bu dönemin sonlarına gelindiğinde, Türkiye madencilik sanayinin yapısı ve maden potansiyelini belirlemek amacıyla ülkemize gelen ABD vatandaşı L. NAHAİ tarafından yapılan çalışma, incelenmeye değerdir.

Bu çalışmada; *“Bazı ülkeler, yabancı firmaların maden yataklarına sahip olmalarını, maden işletme imtiyazını almalarını ve uzun süreli kiralama yoluyla işletmede bulunmalarını kendi yasaları ile yasaklamışlardır. Bu durumlardan herhangi biriyle karşılaşıldığı zaman uygulanması gereken yöntem, yerli bir firmayı tamamen elde etmek, kısmen elde etmek ya da sıkı işbirliği kurmak suretiyle yürütülür ve kâr transferi sağlanır.”* ifadeleri yer almış, maden üretimimizin, dünya maden üretiminde önemli bir yer tutmadığı belirtildikten sonra maden dışsatımını “yabancılar için önemli bir değiştirme kaynağı” olarak nitelemiştir.

1950’lerin başına kadar Fransız yasasından yararlanılarak kurulmuş olan madencilik sanayimizin temelinde; kaynakların kamuya ait olduğu, aramak ve işletmek için devletten izin almak gerektiği, izinlerin öncelik sırasıyla verileceği, sınırların ölçekli kroki ve haritalarla saptanması zorunluluğu, tahsis edilen alan genişliğine göre vergi, üründen de pay alınacağı koşulları vardır. Bu düzen 1954 yılına kadar aksaksız uygulanmıştır. Yerine, sermayenin güdümünde hazırlanmış olan 6309 sayılı yasayla yeni bir düzen konmuştur.

⁴⁹ Avşaroğlu Nadir, “Cumhuriyet Dönemi Hükümet Programlarında Madencilik Sektörü” TMMOB Maden Mühendisleri Odası Kütüphanesi, Yayınlanmamış Rapor, 2006, s. 44

1953 yılının hemen başlarında Maden Kanunu, Meclis'e getirmek için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. 6309 sayılı Maden Kanunu TBMM tartışılırken getirilmek istenen kanunla, 1954 yılına kadar yürürlükte olan mevzuatta devlete öncelik tanıdığı, bu yasa ile devlet ve özel sektörün eşit duruma getirdiği, ancak devlet denetim ve kontrol görevini layığıyla yerine getirmediği için madenciliğimizin istenen düzeye gelmediğini ileri sürmüşlerdir.

6309 sayılı Maden Kanunu'nda temel ilke; madenlerin ve doğal kaynakların özel sektörün arama ve işletmesine açılması olmuştur. Kanunun ve ilgili yönetmeliklerin hepsinde özel sektörün madenciliği ne koşulda ve hangi şartlarda yapacağı tarif edilmiş ve bu noktada devlete düşen görevler belirlenmiştir. Böylece madenler üzerindeki mülkiyet hakkının, devletin olması ilkesi benimsenmiş ve bu madenlerin özel sektör istifadesine hangi şartlarla devredileceği tanzim edilmiştir. Kanun; bilim adamlarını ve teknik uzmanları da içeren, TBMM Ekonomi Komisyonu'nun 23.7.1953 tarihli raporu temel alınarak hazırlanmıştır. Kanunun layihasında, 1906 tarihli Maadin Nizamnamesi ile bütün ekleri iptal edilmiştir.

Bu kanunun gerekçesinde; *“ülke topraklarında, yeraltında bulunan ve bir defa alındıktan sonra tekrar yerine konması mümkün olmayan maden cevher yataklarının tahrip olunmadan en verimli bir yöntemle, ülke yararına çıkarılması, bütün diğer ekonomik faaliyetler yanında önemli bir sorun olmaktadır. Bundan dolayı, yeniden bugünkü (sanayi) ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenleme zorunluluğu doğmuştur.”* denilmektedir.⁵⁰

Kanunun yasalaşmasından hemen sonra madencilik konusunda hiçbir bilgi ve tecrübesi bulunmayan kişileri ruhsat almaya itmiş ve herkes bir umut peşinde koşar hale gelmiş, gelişen olumsuzluklar ciddi girişimcileri madencilikten uzak tutmuş ve önceden madencilik yapan kuruluşlar da sektörden kopmuştur.⁵¹ Ayrıca, bu yasa, uygulayıcı teşkilatın 6 ay içinde kurulmasını öngördüğü halde, bu hüküm günümüzde (2008) dahi kanunda belirtildiği gibi (taşra teşkilatının varlığı) yerine getirilmemiştir.

5.1 - EREĞLİ KÖMÜR İŞLETMESİ

Zonguldak Kömür Havzası'nın 1945-1960 yılları arasındaki dönem yatırım politikaları bakımından, Havza için altın yıllar olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen ya da temeli atılan kömür yıkama tesisleri, derin kuyular, Zonguldak Limanı düzenlemeleri, liman demiryolu bağlantıları ve kömür yükleme tesisleri günümüzde dahi kullanılmaktadır. Bu çalışmaların yanı sıra işletme ve tahkimat sistemleri ile kazı yöntemleri bu dönemde yenilenmiş, yine bu dönemde makine ve teçhizat alımı büyük boyutlarda gerçekleştirilmiştir. Bütün bu çalışmalar Marshall Planı ve DLF'den sağlanan toplam 20,8 milyon dolarlık kredi ve yardımlar ile yapılmıştır.

18. TC Hükümeti'nin Başbakanı olan Şemseddin GÜNALTAY 18 Ocak 1950 tarihinde Zonguldak Kömür Havzası'ndaki Marshall Yardımı'nın uygulanması ile ilgili olarak yaptığı konuşmada;

“Zonguldak Kömür Havzası'nın Amenajmanı tatbikatına büyük ehemmiyet vermekteyiz. İkinci “Uzun Mehmet” kuyusunun kazısına devam edilmekle beraber iki

⁵⁰ Fındıkgil, Yavuz, “Maden Hukuku”, İTÜ Yay, 1966, İstanbul

⁵¹ Yersel Kadri, “Bozuk Düzene Cılız Madencilik”, Madencilik Eylül1988, Cilt Volume XXVII, Sayı 3.

yeni kuyu açılması işi ihale edilmiştir. Bu suretle çok artacak olan kömür istihsalatımızı kolaylıkla ticaret pazarlarına sevk için liman işi ile karşı karşıya gelmiş bulunmaktayız. Bunun için de Amerikan yardımından Zonguldak Limanı inşaatına gereken paralar ayrılmış, liman inşaatı ihale edilerek işe başlanmıştır. Bu liman 4 yılda bitecek ve bize 25.000.000 liraya mal olacaktır. Liman bitince kömürler kolaylıkla vapurlara yüklenecek ve harice emniyet ve süratle sevk edilecektir.

Kozlu'da kömür istihsalini arttırmak için 300 metre derinlikte 25 kilometre uzunlukta açılacak yeni taş galeriler ihale edilmiştir. Burada kömürler kolaylıkla ihzar edilecektir. Bu işe de 25.000.000 lira tahsis edilmiştir.

Kömür istihsalinin mekanik vasıtalarla temini için sipariş edilen malzeme gelmeye başlamıştır. Bu suretle elle yapılan bu işte büyük bir sürat ve fazlalık temin edilecektir. Yeni tesislerimizle kömür istihsalatımızdaki fazlalık nisbeti yüzde 40'ı bulacak, maliyet fiyatı düşecek, kömür kalitesi yükselecek ve binnetice dış piyasada kömürlerimiz daha büyük rağbet görecektir, daha yüksek fiyatla satılması sağlanacaktır.” demiştir.⁵²

1945 kalkınma planlarında; enerji sektörünün kömür ve demir-çelik sektörünün de koklaşabilir kömür ihtiyacının karşılamasına yönelik, kömür havzasının genişletilmesi, geliştirilmesi ve üretimin artırılması projelerine yer verilmiştir. Bu dönemde ekonominin yeniden yapılanması için kömür, elde bulunan tek enerji kaynağıdır. Bu nedenle, üretim politikalarının belirlenmesinde maliyetler önemli olmamıştır.⁵³

Bu tarihlerde Zonguldak'ta yayınlanan gazetelerin haberlerine göre, Amerikalılar, Havza'ya kredi verirken, oldukça derin incelemeler ve araştırmalar yapmışlar, Zonguldak'a heyetler göndermişlerdir. Konuyla ilgili gazetelerde yer alan haberlerde;

“Önümüzdeki hafta başında biri kömür, diğeri metalik maden ihtisasına haiz bulunan ve Marşal kredisi organizasyonu resmi memurlardan iki uzmanın Kömür Havzamıza gelerek hafta sonunda gidecekleri öğrenilmiştir.

Sayın okuyucularımıza evvelki nüshalarımızda haber verdiğimiz üzere, bu uzmanların gönderilmesi hususunda Marşal Planı Avrupa tatbikçisi ve mümessili Büyükelçi Mr. Harriman, EKİ Genel Direktörlüğü'nden aldığı tatminkar izahat üzerine vaade bulunmuştu. Öğrenildiğine göre, Marşal Planı seviyesinden gelen uzmanların incelemeleri için gerekli bütün bilgiler esasen ikmal edilmiş bulunmaktadır.”⁵⁴

1948'de uygulamasına başlanan “Amenajman Programı” ile yeraltı ve yerüstündeki tesislerin yenilenmesi ve faaliyetlerinin düzenlenmesi planlanmıştır. Bu proje 2,7 milyon ton/yıl satılabilir üretimin, 5.180.000 ton/yıl satılabilir düzeyine (yaklaşık iki katına) çıkarılması hedeflenmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonrasında üretimi arttırmak için başlatılan yatırım projeleri bazı küçük değişikliklerle yeniden düzenlenerek “Marshall Planı” çerçevesinde sağlanan parasal kaynak ile uygulamaya konmuştur. Yapılan planda çalışmalar 1948-1952 ve 1953-1957 olmak üzere iki devreye

⁵² Kömür İşçileri, Doğan Kardeş Yayınları, 1950 s.8

⁵³ Zaman, E.Murat, “1948-1960 Amenajman Projesi ve Marshall Planı”, Yayınlanmamış Makale, Zonguldak,

⁵⁴ Çıladır Sina, “Taşkömürü Havzasının Devletçilik Dönemi” Yaman Matbaası, Zonguldak, 1999, s. 50

ayrılmıştır. İlk parti yardım malzemesi 26 Aralık 1949'da Selçuk Vapuru ile Zonguldak Limanına gelmiştir.⁵⁵

Marshall Planı kapsamında ilk malzemeler ve teçhizat 1949 yılının kış aylarında Zonguldak'a ulaşmaya başlamıştır. İlk makine ve teçhizatlar 26 Aralık 1949 tarihinde Selçuk vapuru ile Zonguldak Limanı'na gelmiş ve işyerlerine sevk edilmiştir. Bu dönemde Zonguldak Kömür Havzası'nda uygulanan politikalar ve Marshall Yardımları ile gerçekleştirilen çalışmalar aşağıda başlıklar halinde özetlenmiştir.

5.1.1 - ZONGULDAK LİMANI

1800'lerin sonunda Havza'da üretilen kömürü sevk etmek amacıyla kurulan Zonguldak Limanı ve Yükleme Tesisleri geçen zaman içinde birçok değişiklik ve modernizasyon geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu süreç içinde Ereğli Limanı ve diğer bazı yükleme iskeleleri ve tesisler ile yükü hafifletilmeye çalışılan tesisler, bu dönemin başında da önemini korumuştur. Havza'da uygulanan Marshall Planı ve buna paralel Amenajman Programı çerçevesinde, Havza'da yaşanılması planlanan üretim artışının, Zonguldak'tan sevki bu nedenlerle son derece önemli olmuştur.

Savaş yılları devam ederken artan üretime cevap verebilmek için EKİ ve Etibank yöneticileri Zonguldak Limanı ve Yükleme Tesisleri'nin yenilenmesi ve geliştirilmesi için girişimde bulunmuşlardır. Bu yıllarda değişen üretim miktarlarına bağlı olarak yılda yaklaşık 3 milyon ton kömür sevkiyatı gerçekleştirilmektedir. Bu dönemde, yükleme iskelesi olarak kullanılan, kısa bir mendireğin koruduğu, 7 m. derinlikteki, 4.000 tonluk gemileri barındırabilecek, 5 tonluk iki buharlı vinci bulunan mevcut liman (eski mendirek) ve yükleme tesislerinin yıllık kapasitesi 1,2 milyon ton olup artık ihtiyacı karşılamamaktadır.

Bu çerçevede Amerikalı uzmanlar ve EKİ temsilcilerinden oluşan bir komisyon çalışmalar başlatır. Komisyonun hazırladığı avan projeye uygun olarak, Zonguldak Limanı ve ulaşım yollarının demiryolu ve denizyolu kömür yükleme tesisleri ile Zonguldak Limanı'nın seri kömür yükleme limanı olarak yapımına karar verilir.

Bu çalışmalar üzerine yerli ve yabancı firmalardan teklifler alınarak çalışmalar başlatılmış olur. 1949 tarihinde mevcut limanın genişletilmesi demiryolu bağlantısı ve kömür yükleme tesisleri yapımı mukavelesi bir Hollanda firmasına verilir ve çalışmalar başlatılır. Liman ve tesislerinin yapımı kısa sayılabilecek bir sürede Ağustos 1953 tarihinde tamamlanır.

1950 yılında, Zonguldak Limanının yapımı devam ederken, 39.000 m² olan toplam açık alanda, yükleme ve depolama tesislerinin yapımı için, EKİ tarafından hazırlanan proje aşağıdaki bölümlerden oluşmuştur.

1- Kömür Rıhtımı: 510 m. uzunluğundaki kömür rıhtımı üzerinde aynı anda 3 gemiye her biri 450-550 ton/saat kömür yüklenebilecek kapasitede 3 yükleme vinci bulunmaktadır.

⁵⁵ Zaman, E.Murat, "1948-1960 Amenajman Projesi ve Marshall Planı", Yayınlanmamış Makale, Zonguldak,

2- Direk Rihtımı: 125m. uzunluğunda, 12.000 m² açık alan miktarı olup 7.000 m³ maden direği stok sahası ile maden direklerini gemiden rihtıma boşaltan ve rihtımdan vagon ve kamyonlara yükleyen iki adet seyyar vinç mevcuttur.

3- Kargo Rihtımı: 215 m. uzunluğundadır. Rihtım üzerinde toplam alanı 1.105 m² olan 5 adet antrepo mevcuttur. Aynı rihtım çevresinde 5.198 m² açık depolama alanı bulunmaktadır. 15 ve 5 tonluk vinçler, her türlü yükleme-boşaltma ihtiyacını karşılayacak kapasitede yapılmıştır.⁵⁶

5.1.2 - ELEKTRO-MEKANİZASYON İŞLERİ

II. Paylaşım Savaşı'nın bitimi ile birlikte Havza'da uygulanan emek yoğun üretim ilişkileri ve mükellefiyet dönemine bu yıllarda son verilmiştir. 1950 sonrası, Havza'da oldukça büyük çaplı yatırımlar yapılmış ve mekanizasyona büyük önem verilmiştir. Marshall Planı doğrultusunda Havza'daki üretimin 2-2,5 katına çıkarılması ve sanayinin ihtiyacı olan kömür ve enerjinin bu sayede sağlanması hedeflenmiştir.

Bu döneme ait, EKİ kömür satışlarına bakıldığında durum açıkça görülür. Kömür, savaş döneminde kullanıldığı gibi artık bir yakıt ve ısınma aracı olmaktan çıkmış, 50'li yıllardan sonra hızla bir sanayi girdisi haline gelmiştir. Örneğin Demir-Çelik sanayinin tüketimi toplam satış içinde % 40'a ulaşırken, Demiryolları, Şeker ve Çimento Fabrikaları gibi sanayi kuruluşlarının toplam tüketimi de % 50'nin üzerine çıkmıştır.

Yukarıda belirtilen bu üretim artışını sağlamak için Havza'nın ihtiyaç duyduğu mekanizasyon ve modernizasyon da yine bu dönemde Marshall yardımları ile gerçekleştirilmiştir. Örneğin işletme, tahkimat ve kazı sistemlerinde yenilikler yapılmış; kazı işine kazmanın yanı sıra martipikör girmiştir. Şu var ki, işgücünün aşırı derecede zorlandığı da bu arada anlaşılmaktadır.⁵⁷

1950 yılında yayınlanan MTA Dergisi'nde yer alan "Türkiye Madenciliği'nin 1950 yılı Bilânçosu" başlıklı yazıda Havza'da yaşayan mekanizasyon çalışmaları; "*Gerek Avrupa ve gerekse Amerika memleketlerine sipariş edilmiş bulunan elektro - mekanizasyon malzemesinden 1950 yılı sonuna kadar 3.959.143 dolarlık kısmı gelmiştir. Elektrifikasyon malzemesinden de yalnız kablolar gelmiş ve tefrişine başlanmıştır. Bu arada Asma Ocağı'nın elektrifikasyonu da tamamlanmıştır, Diğer ocaklara ait elektrifikasyon malzemesinin tamamı 1951 Ağustosuna kadar gelmiş olacak ve bu ocakların teçhizi sağlanacaktır.*" şeklinde aktarılmıştır.⁵⁸

Bu dönemde Havza'da yaşanan modernizasyon ve mekanizasyon çalışmaları Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından yayınlanan raporda Üzülmaz, Kozlu ve Gelik bölgelerinde gerçekleştirilen çalışmalar, donanım, teçhizat ve adetleri aşağıda verildiği gibi aktarılmıştır.

Üzülmaz Bölgesinde; MDU 31 Delici ünite (7 Adet), Havalı kömür delici (1 Adet), Ducbill 155 m.lik elektrikli konveyör ile birlikte (1 Adet), Elektrikli kömür delici (3 Adet), Çekiçli Jumbo II (2 Adet), MHTU 40 Aydınlatma transformatörü (14 Adet), MU 81-100

⁵⁶ Zaman E. Murat, "Zonguldak Kömür Havzası'nın İki Yüzyılı" TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Ankara 2004, s. 115

⁵⁷ Çıladır Sina, "Taşkömürü Havzasının Devletçilik Dönemi" Yaman Matbaası, Zonguldak, 1999, s. 53

⁵⁸ MTA Dergisi Sayı 41, "Umumi Maden Durumu", "Türkiye Madenciliğinin 1950 Yılı Bilançosu" MTA Kütüphanesi, Sayı 1951, Sayfa 5-17

Amp. (1 Adet), Ducbill (2 Adet), Havalı kömür delici (5 Adet), Elektrikli kömür delici (6 Adet), Elektrikli sallantılı oluk (5 Adet), MLU 40 Aydınlatma transformatörü (14 Adet), MU 81 5 HP Yol verici (5 Adet), Flüoresan lamba (693 adet), 3x95 m/m 3300 V galeri kablosu (278 m), 3x25 Lastik kablo (232 m), 5x6,45 Taşıma kablosu (1.302 m), 4x15 Lastik kablo (926 m), 2x2,5 Aydınlatma kablosu (8.848 m),

Kozlu Bölgesinde; MDU 31 Delici ünite (2 Adet), Ducbill 155 m.lik elektrikli konveyör ile birlikte (1 Adet), Elektrikli kömür delici (1 Adet), Çekiçli Jumbo II (1 Adet), MHTU 40 (9 Adet), Ducbill (1 Adet), Havalı kömür delici (3 Adet), Elektrikli kömür delici (1 Adet), Elektrikli sallantılı oluk (1 Adet), Jumbo (1 adet), Tulumba 350 m³/h 300m 3300 V (1 Adet), BP 31 30 Amp. (2 Adet), 75 kV Transformatör (1 Adet), MU 815 HP Yol verici (1 Adet), Flüoresan lamba (243 adet), 3x95 m/m 3300 V galeri kablosu (250 m), 5x6,45 Taşıma kablosu (753 m),

Gelik Bölgesinde; MDU 31 Delici ünite (3 Adet), Ducbill 155 m.lik elektrikli konveyör ile birlikte (2 Adet), Elektrikli kömür delici (2 Adet), Çekiçli Jumbo II (2 Adet), MHTU 40 Aydınlatma Transformatörü (12 Adet), Ducbill (2 Adet), Sallantılı oluk tazyikli hava (2 Adet), Sallantılı oluk elektrikli (2 Adet), Jumbo (5 adet), 5x6,45 Taşıma kablosu (95 m), Aydınlatma kablosu (500 m),

5.1.3 - ZONGULDAK VE ÇATALAĞZI LAVVARLARI

Bu dönemde üretilen kömürün temizlenip, yıkanıp sanayiye ulaşabilmesi amacı ile kullanılan Marshall yardımları ile birlikte lavvarlarda inşa edilmiştir. Zonguldak ve Çatalağzi'na yapılan lavvarlar ve bunlara ait tesisler, 1950 yılının Ekim ayında yürürlüğe giren bir anlaşma ile İngiliz (Simon Carves) firmasına ihale edilmiştir. Anlaşma gereğince tesisat, mukavelenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 28 ay sonra gerçekleştirilecektir.

Zonguldak Lavvarı 1957'de 750 t/h, 2.200 m uzunluğunda, şist bandı ve flotasyon (120 t/h) 30,9 milyon lira maliyet ile yapılır. 6 Ağustos 1957'de yeni Zonguldak Lavvarı ve yeni yükleme tesislerinin işletmeye açılmasıyla, Kozlu ve Üzülmöz Bölge Lavvarlarının işlevi kalmamıştır. Bu nedenle bölge lavvarlarında çalışan işçiler yeni Zonguldak Lavvarı'na nakledilir.⁵⁹

Çatalağzi Lavvarı, 1956'da 500 t/h, 1.000 m uzunluğunda şist bandı, tumba tesisleri ve flotasyon (90 t/h) ile birlikte yapılır. Dönemin parası ile 17,5 milyon liraya mal olmuştur. Armutçuk Lavvarı 1960'da 250 ton/h kömür yıkama kapasitesi ile işletmeye açılır.

Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından yayınlanan raporda bu lavvarlarla ilgili olarak; "Zonguldak Lavvarı Hey'eti Umumiyesi'nin" raporunda belirtilen ve Marshall yardımları ile Havza'ya getirilen malzeme ve donanımlar; 3 adet yıkama ünitesi, besleme siloları, dinlenme kuleleri, lave siloları, yükleme istasyonu, lavvar ve liman arasındaki bant köprü tesisleri, tumba istasyonu, tüvenan siloları ve bantları, flotasyon tesisi ve teksif tankları, şlam ve şist havuzları, elektrik işleri, şist

⁵⁹ Zaman, E.Murat, "1948-1960 Amenajman Projesi ve Marshall Planı", Yayınlanmamış Makale, Zonguldak,

bantı ve köprüler olarak sayılmış ve yine bu komisyon tarafından 21 Şubat 1957 tarihinde kesin kabulünün gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

5.1.4 - DÖRT KUYUNUN FONSAJİ (Su Boşaltımı)

Bu dönemde, Zonguldak Kömür Havzası'nda başlatılan üretim çalışmalarına paralel olarak, Havza'daki 4 kuyunun (Karadon I, İncivez, Armutçuk ve Çatalağzı) oluşum ve gelişimi çok önemli bir rol oynamıştır. Bu çerçevede, İngiliz Cementation firmasına ihale edilen dört kuyunun fonsajı için ihtiyaç duyulan malzemenin önemli bir kısmı Marshall Planı kapsamında Havza'ya getirilmiş ve ilk olarak dört kuyudan biri olan İncivez'in şövalman inşaatına 1950 yılında başlanmıştır.⁶⁰

Bu dört kuyudan üçünün; Karadon I, İncivez, Armutçuk, fonsaj çalışmaları 1955 yılı içinde tamamlanmıştır. Ancak Çatalağzı'nda bulunan dördüncü kuyunun fonsaj çalışmaları, bu kuyuda yaşanan su sorunları ile ilgili olarak uzamıştır. Bu durum hazırlanan raporda; *"Su ile dolmuş bulunan Çatalağzı kuyusunun sudan kurtulması için gerekli tedbirler alınmış ve İngiltere'den celbedilen yeni tulumba ve vincin montajını müteakip suyun tahlisiyesine geçilmiş ve devre sonu itibarıyla de mevcut suyun yarısı boşaltılmıştır."* denilmiştir.⁶¹

Çatalağzı kuyusu ile ilgili fonsaj çalışmaları 1957 yılına kadar sürdürülmüştür. Bu durumda çıkan sorunları gidermek amacı ile ilk etapta 293 metre olarak hesaplanan kuyu fonsajı 313 metreye çekilmiştir. Yürütülen çalışmalar sırasında tekrar su gelmesi üzerine çimentolama çalışmaları yapılmıştır. Yine aynı raporun 1959 yılı çalışmalarını ele alan raporun 18. sayfasında *"normal fonsaja avdet eden Çatalağzı kuyusu bu devre zarfında skip cebi hafriyat ve betonlaşmasına devam etmesine ilaveten devre içinde 14,6 m. İlerleme kaydedilmiştir. Geçen devre sonu itibarı ile Çatalağzı kuyusunda 5.213.513,31 TL sarf edilmiştir."* denilmektedir.

5.1.5 - KOZLU KUYULARI İHRAÇ TESİSLERİ

Bu dönemde üretim artışını sağlamak amacıyla Kozlu Bölgesi'nde I. ve II. Uzun Mehmet Kuyuları teçhizatları bu plan kapsamında gerçekleştirilmiştir. Her iki kuyunun da 1951 yılında başlayan montaj bakımından ikmali ve yapım işlemleri 1957 yılında tamamlanmış ve bu kapsamda kuyuların; ihraç kuyularının montajı, ihraç vinci ve binası, şövalmanlar, kuyu başı binası, kuyu teçhizatları, kuyu sinyalizasyonları ve elektrik bağlantıları gerçekleştirilmiştir. Tüm bu hazırlıklar ve yapım çalışmaları için toplam 11.908.622 TL harcanmıştır.

5.1.6 - ZONGULDAK (DEĞİRMENAĞZI) ve ÇATALAĞZI SU İSALESİ

Zonguldak Kömür havzası'nda bulunan önemli üretim noktalarından Değirmenağzı, Çatalağzı ve Alacağzı bölgelerinde su isale işlemleri ve bunların inşaat işleri ile ilgili çalışmalar da tamamlanmıştır.

Bu çalışmalar kapsamında Armutçuk lavvarına verilecek suyun temini için projelendirilen su isalesi inşaatında, kattaj sahası servis yolu, klariflökülatör pompa

⁶⁰ MTA Dergisi Sayı 41, "Umumi Maden Durumu", "Türkiye Madenciliğinin 1950 Yılı Bilançosu" MTA Kütüphanesi, Sayı 1951, Sayfa 5-17

⁶¹ Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Raporu, 1959, s. 145

inşaatı, alçak su deposu ve bağlama yolları inşaatı tamamlanmış, bu çalışmalar kapsamında hafriyat, kalıp ve betonlama işleri bitirilmiştir.

Çatalağzı bölgesinde bulunan ve 4 üniteden oluşan su isale çalışmaları ile Değirmenağzı bölgesinde bulunan ve 3 üniteden oluşan su isale inşaatı, pompa binası ve boru hattı inşaatları tamamlanmıştır.

5.1.7 - -300 KATI GALERİSİNİN İNŞASI

Amerikan Hamilton Overseas (Gordon Hamilton) firmasına ihale edilen – 300 katı galerisinin inşası ile ilgili olarak ceplere ve kazı çalışmaları tamamlanmıştır. İlk olarak yer üstünde gerekli vinç ve kuyu kulelerinin değiştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Tüm bu çalışmalar için 3.005.600 dolar sarf edilmiştir. Bunun 2.792.387 doları gerekli makine ve teçhizat alımı için harcanmıştır.⁶² Bu rakam daha sonra sağlanan krediler ve yapılan harcamalarla 6,3 milyon dolara kadar çıkmıştır.

5.1.8 - KANDİLLİ-ARMUTÇUK HAVA HATTI

Zonguldak Kömür Havzası'nda başlatılan üretim çalışmalarına paralel olarak, Alman Phohling firmasına ihale edilen bu hatta ait inşaat ve kurulum çalışmaları yapılmıştır. 1951 yılı sonunda faaliyete geçen Kandilli-Armutçuk hava hattı 1.200 m uzunluğunda ve 150 ton/saat kapasitesinde kurulmuştur.

5.1.9 - SAHA ÇALIŞMALARI

Havza'nın gerçek kömür rezervini bilimsel bir şekilde belirlemek için yapılan bu çalışmalar, prodüktif kömür tabakalarının halen işletilmekte olan bölgelerine -Kozlu, Zonguldak, Çaydamar, Üzülmöz, Asma ve Kilimli - teksif edilmiştir. Bu bölgelerin 1/2.000, 1/5.000 ve 1/10.000 ölçeklerinde olmak üzere yeraltı ve yerüstü haritaları yapılmıştır. Ayrıca, Zonguldak'tan Gelik'e kadar olan bölgedeki Çaydamar'ın 1.000 seviyesine kadar olan strüktür haritası ile Çaydamar Ocağının +20 seviyesindeki Acılık damarı haritası bitirilmiştir. EKİ tarafından etütleri istenilen özel çalışmalar MTA tarafından tetkik edilerek sonuçlandırılmış, Çataldere, İncivez havalandırma kuyuları, Armutçuk istihsal kuyusu ile Taşkesen bloğunun gelişme imkânları ve Kozlu-Çaydamar bölgelerinin yeraltı durumuna ait jeolojik problemleri hakkında gerekli raporlar düzenlenmiştir. Kireçlik, Çavuşağzı, Uzungüney ve Öküşene bölgesindeki örtü tabakaları ve bunların Karbonifer'le olan ilgisi 1/10.000 ölçeğinde çalışılarak revize edilmiş 23/1 ve 23/3 paftalarına karşılık gelen Beycuma, Çaycuma, Abdipaşa, Yenice, Karabük kuzeyi, Devrek doğu ve güneydoğusu, Dorukhan bölgesinin 1/100.000'lik haritaları tamamlanmıştır.

5.1.10 - DİĞER ÇALIŞMALAR

Yeraltı Çalışmaları: Dönemde işletilmekte olan Kozlu, Çaydamar, Asma, Üzülmöz, Baştarla, Gelik ocaklarında litolojik ve paleontolojik etütler yapılmış, şimdiye kadar isimlendirilmemiş bazı damarlar tayin edilmiştir. Alacağzı güneyindeki 16 numaralı

⁶² MTA Dergisi Sayı 41, "Umumi Maden Durumu", "Türkiye Madenciliğinin 1950 Yılı Bilançosu" MTA Kütüphanesi, Sayı 1951, Sayfa 5-17

sondaj ile Kuruca deredeki 2 numaralı sondajdan çıkarılan karotlar tetkik edilmiş, sondajların stampları çıkarılarak izahları yapılmıştır.⁶³

Yeraltının elektrifikasyonu 15 tonluk trolley lokomotif ve 6 tonluk kömür vagonları ile yeraltı nakliyatı, ana lağımlarda çelik bağ ve kömür kazılarında çelik direk ve sarma uygulaması, kazı ayaklarının kısmi mekanizasyonu martopikör ve zincirli konveyör uygulamaları, basınçlı hava enerjisinin temini için saatte 2x34.000 m³ ve 3x30.000 m³ kapasiteli beş ünite kompresör ile iki adet 20.000 m³ ve daha düşük kapasitelerde kompresörler kurulması ve bunların yeraltı isale şebekeleri oluşturulur.⁶⁴

Demiryolları: Alman Krupp firmasına sipariş edilen normal demiryolu makas ve montaj malzemeleri amenajman planı doğrultusunda gerekli yerlere normal demiryolu donanımı uygulanmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak Alman Siemens firması tarafından demiryolu hatlarının sinyalizasyonu ve bu sinyalizasyonun montaj çalışmaları tamamlanmıştır.

Zonguldak Lavvarı Kurutma Tesisleri: Zonguldak lavvarının yanında kurulması düşünülen, gerek malzeme ve gerekse montaj çalışmaları Büttner Werke firmasına ihale edilmiştir. Bu çalışmaların yapımı sırasında ilgili firma yerli bir müteahhit firma kullanarak bir takım yapım ve inşaat işlerini yaptırmıştır. Zonguldak Lavvarı için öngörülen kurutma tesislerinin yapımı 1957 yılında tamamlanmıştır.

Bu çalışmaların dışında, yükleme iskelesi olarak kullanılan, kısa bir mendireğin koruduğu, 7 m derinliğindeki, 4.000 tonluk gemileri barındırabilecek, 5 tonluk iki buharlı vinci bulunan mevcut (eski mendirek) liman ve yükleme tesisleri ihtiyacı karşılamıyordu. Bu nedenle 24 Haziran 1949 tarihinde Hollanda Kraliyet Liman İnşaat Şirketi ile mevcut limanın genişletilmesi demiryolu bağlantısı ve kömür yükleme tesisleri yapımı mukavelesi imzalanmıştır. Liman ve yükleme tesislerinin yapımı Ağustos 1953'te bitmiştir.⁶⁵

1950 yılında, Zonguldak limanının yapımı devam ederken, 39.000 m² olan toplam açık alanda, yükleme ve depolama tesislerinin yapımı için, EKİ Etüt-Tesis Müdürlüğü tarafından hazırlanan proje aşağıdaki bölümlerden oluşturulmuştur;⁶⁶

1. Kömür rıhtımı: 510m uzunluğundaki kömür rıhtımı üzerinde aynı anda 3 gemiye (2'si 5.000 tonluk, 1' i küçük şilep) her biri 450-550 ton/saat kömür yükleyebilecek kapasitede 3 yükleme vinci bulunmaktadır. 15.000 m² açık alanı bulunan kömür rıhtımı gerisinde 50.000 tonluk stok alanı mevcuttur.

2. Direk rıhtımı: 125 m uzunluğunda, 12.000 m² açık alan miktarı olup 7.000 m³ maden direği stok sahası mevcuttur.

3. Kargo rıhtımı: 215 m uzunluğundadır. rıhtım üzerinde toplam alanı 1.105 m² olan 5 adet kapalı antrepo mevcuttur. aynı rıhtım çevresinde 5.198 m² açık depolama alanı

⁶³ MTA Dergisi Sayı 41, "Umumi Maden Durumu", "Türkiye Madenciliğinin 1950 Yılı Bilançosu" MTA Kütüphanesi, Sayı 1951, Sayfa 5-17

⁶⁴ Zaman, E.Murat, "1948-1960 Amenajman Projesi ve Marshall Planı", Yayınlanmamış Makale, Zonguldak

⁶⁵ Zaman, E.Murat, Age.

⁶⁶ Zaman, E.Murat, Age.

bulunmaktadır. Vinçler, her türlü yükleme boşalma ihtiyacını karşılayacak kapasitede projelendirilmiştir.

Yukarıda EKİ'ne ait olarak başlatılan; Zonguldak Limanı, EKİ Elektro-Mekanizasyon İşleri, Zonguldak ve Çatalağzı Lavvarları, Dört Kuyunun Fonsajı, Kozlu Kuyuları İhraç Tesisleri, Zonguldak (Değirmenağzı) ve Çatalağzı Su İsalesi, -300 Katı Galerisinin İnşası, Kandilli-Armutçuk Hava Hattı, Saha Çalışmaları, Yeraltı Çalışmaları, Demiryolları, Zonguldak Lavvarı Kurutma Tesisleri ve Yükleme İskeleleri çalışmaları, 1948 yılında başlatılan ilgili finansmanların sağlanması ve 1958 yılında tamamlanmasına kadar geçen süre içinde gerçekleştirilmiştir.

Marshall Planı kapsamında Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından 1948-1956 dönemi içinde EKİ'ne ayrılan direkt yardımlar ve bunların çeşitli kalemler ve işletmeler arasındaki dağılımı ve kullanılış durumları aşağıdaki listede gösterilmiştir.

Tablo 5 - 1948-1956 döneminde EKİ'ne Yapılan Direkt Dış Yardımlar

		Tahsis (\$)	Kullanılan (\$)
Ereğli Kömür İşletmesi			
1	Elektro-mekanizasyon	5.967.000	6.444.383
2	- 300 Katı	6.459.000	6.306.600
3	Zonguldak Limanı	3.180.000	2.380.000
4	Kozlu Sijeyi	495.000	559.334
5	Lavvarlar	1.200.000	
6	Yol İnşaat Makinaları	120.000	100.671
7	Asma Ocak Teçhizatı	50.000	50.000
8	Transformatörler	545.000	535.230
9	Müteferrik Siparişler	3.365.000	3.364.252
10	Yedek Parça	237.000	236.100
11	Zonguldak Amenajmanı		
	a) Kozlu Vinci Tesisatı (montaj)	220.000	220.000
	b) Transfer İstasyonları	95.000	30.000
	c) Çelik Köprüler	130.000	130.000
12	İşletme Malzemesi (PA.6264)	532.000	532.000
	TOPLAM	22.595.000	20.899.573

Kaynak : Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Raporu

Türkiye Taşkömürü Kurumu istatistik yıllıklarına bakıldığında; 1946-1957 yılları arasında sabit döviz kuruyla, ortalama satış fiyatı 18 dolardan 29 dolara kadar yükselmiştir ve kurum her yıl zarardadır. 1958 yılında 24 dolar olan kömürün ortalama satış fiyatı, devalüasyon sonucu 1959 yılında 11 dolara düşer ve 1968 yılına kadar bu fiyat sürer. Aynı yıl 18 dolara, 1969 yılında 20 dolara çıkar.70-71 devalüasyonlarıyla satış fiyatı 16 dolarda kalır. Bu yıldan sonra yapılan küçük artışlarla 1977 yılında ortalama satış fiyatı 25 dolara çıkartılır.

5.2 - GARP LİNYİTLERİ

1945-1960 yılları arasında EKİ'den sonra ülkemizde bulunan en önemli kömür havzası Garp Linyitleri İşletmesidir. Bu süre zarfında Etibank'a bağlı olarak Soma, Tunçbilek ve Değirmisaz ocaklarında faaliyet gösteren Garp Linyitleri İşletme

Müdürlüğü, 1957 yılında TKİ Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile yeniden yapılandırılmış ve bu Genel Müdürlüğe bağlanmıştır.

1948 tarihinde yayınlanan MTA Dergisinde Garp Linyitleri İşletmesinde uygulanan Marshall Yardımları ile ilgili olarak; *“Marşal Yardım plânına dahil bulunan takriben 7.700.000 dolar tutarındaki işler arasında, ocakların elektrifikasyon, mekanizasyon malzemesi gibi yeraltı tesisleriyle, hava hattı, lâvver, lâmbahane gibi yerüstü tesisler bulunmaktadır. Programın gerçekleştirilmesi halinde, 1948 yılında 655.000 ton olan net linyit istihsalimiz 1.390.000 tona çıkarılmış ve maliyeti ucuzlamış , olacağı gibi, bütün linyitler yıkanacağından kalitesi de islâh edilmiş olacaktır.”* denilmektedir.⁶⁷

Marshall Planı kapsamında, ilk etapta Garp Linyitleri İşletme Grubu içinde bulunan işletmelerden Soma, Tunçbilek ve Değirmisaz işletmelerinde 70 milyon TL. harcanarak tam mekanizasyona gidilmiş ve Tunçbilek’de açık işletmeye yönelik çalışmalar yön verilmiştir. Bu çalışmalara paralel olarak her üç işletmede de lavvar kapasiteleri artırılmış ve yenileri yapılmıştır.

Tablo 6 - GLİ Satılabilir Linyit Üretimi (ton)

Yıllar	Değirmisaz	Tunçbilek	Soma	Toplam	İşçi Sayısı
1946	177.764	142.500	139.125	459.389	4.517
1947	184.961	228.552	185.716	599.229	4.782
1948	203.352	242.840	212.923	659.115	5.487
1949	248.627	277.284	238.113	764.024	5.042
1950	226.493	302.371	238.405	767.269	5.104
1951	203.238	302.587	240.529	746.354	5.061
1952	203.117	295.106	271.611	769.834	5.242
1953	226.168	331.176	362.186	919.528	5.173
1954	274.448	391.684	426.356	1.092.488	5.522
1955	252.838	445.487	475.755	1.174.080	5.345
1956	278.955	581.593	466.031	1.326.579	5.199
1957	330.413	893.366	488.483	1.712.262	5.473
1958	320.791	955.700	448.203	1.724.694	5.019
1959	185.171	1.047.313	411.843	1.644.327	4.973
1960	188.269	1.003.701	465.726	1.657.696	5.187

Kaynak : “50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları” ETKB Yayınları s.77

5.2.1 - SOMA MADENİ

GLİ’ne bağlı olarak çalışan Soma’da, yıllık üretimin artırılmasına yönelik olarak hazırlanan program gereğince mevcut 2.000 kw’lık elektrik santralının kapasite artırımına gidilmiştir. Bu iyileştirme işi Mannesmann firmasına verilmiş yaklaşık 15 ay süren malzeme tedariki ve montaj çalışmalarının ardından kapasite 4.000 kw çıkartılmıştır. Alman Pohling firmasına ısmarlanmış olan, Soma’da üretim alanından istasyona ikinci bir hava hattı yapılarak taşıma kapasitesi günde 2.000 tona yükseltilmiştir. Asıl dış finansmanı Eximbank’tan sağlanarak meydana getirilen Soma lavvarının modernizasyon, bakım ve onarım işi de bu kapsamda ele alınmıştır.

⁶⁷ MTA Dergisi Sayı 38, “Umumi Maden Durumu”, MTA Kütüphanesi, 1948

Plan kapsamında; Tunçbilek'den getirilen ekskavatörler ve delik açma makinaları (Churn-Drill) Soma'daki üretime dahil edilmiştir. Üretim faaliyetlerine ek olarak yeraltında çalışacak 4 adet çift zincirli zırlı konveyör monte edilmiştir. Ayrıca; 300 adet personel evi, 30 yataklı hastane, kütüphane, sinema, gazino, 24 odalı misafirhane, spor sahaları ve ilkokul inşa ettirilmiştir.

5.2.2 - TUNÇBİLEK MADENİ

Soma'da yapılan çalışmalarla birlikte yürütülen Tunçbilek madenlerinin iyileştirilmesine yönelik olarak bu madende de ilk olarak santralin tevsii işi ele alınmıştır. Haziran 1950'de imzalanan bir anlaşma ile yine Mannesmann firmasına sipariş edilen bu çalışmada 2.000 kw olan kapasite, 4.000 kw'a çıkartılmıştır. Tunçbilek'te bulunan lavvarın modernizasyonu çalışmaları da Alman Humbold firmasına verilerek gerekli iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, makineli bir transportör tertibatı da işletmeye kazandırılmıştır.

Açık işletmede çalışan maden makinelerinin tamir ve bakımlarının gerçekleştirilmesi için oto atölyesi ve tamirhanesi inşa edilmiştir. Dışarıya iş yapabilecek bir kapasitede gerçekleştirilen bu atölyede aynı zamanda elektrikli ekskavatörlerin bakım ve montaj çalışmalarına da el veren bir donanım sağlanmıştır.

5.2.3 - DEĞİRMİSAZ MADENİ

Soma ve Tunçbilek'deki ocaklarla kıyaslandığında sınırlı bir üretime ve rezerve sahip olan Değirmisaz madenindeki yeraltı işletmesinin modernizasyon ve elektrik santrali, havai hat ve lavvar gibi tesislerin kurulması ile madenin üretim olanaklarının da belli seviyeye çıkarılması planlanmıştır. Değirmisaz bölgesinin elektrik ihtiyacının giderilmesi konusu birinci planda ele alınmıştır. Bu bağlamda; Tunçbilek santralının aynı zamanda Değirmisaz'ın da ihtiyacını karşılayabilecek kapasiteye çıkarılması amacı ile 1950 yılında Alman Siemens firması ile anlaşılmış, gerekli çalışma 7 ay içinde tamamlanmış ve Tunçbilek-Değirmisaz enerji nakil hatları ile ilgili çalışmalar tamamlanmıştır.

Değirmisaz bölgesinde üretilen kömürlerin temizlenmesi için Alman Schuchtermann firmasına 1950 yılında bir lavvar sipariş edilmiş ve aynı yıl içinde tamamlanmıştır. Ayrıca madende, 500 kvA 33/0,4 kv'lık transformatörler monte edilmiş ve Dağbaca ile Derebaca arasında bulunan açık işletmede dekapaj çalışmaları da bu kapsamda değerlendirilerek hız verilmiştir.

Marshall Planı kapsamında Garp Linyitleri İşletmesi'nde gerçekleştirilen tesisler ve yapım tarihleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 7 - GLİ'ndeki Tesislerin Yapım Tarihleri

	Soma	Tunçbilek	Değirmisaz
Lavvar	1950	1949	1946
Kriblaj Tesisi	1949	1946	1948
Elektrik Santralli	1948	1945-50	1945-50
Kompresörler	1948	1950	1949

Silolar	1947	1945	1942
Demiryolu	Tavşanlı-Tunçbilek (14 km.) 1945		
Dekovil		(5,5 km) 1945	
Hava Hatları		1945	1945

Özellikle enerji üretimi noktasında büyük bir önem taşıyan ülkemiz linyit üretimi, 1950'lerin başında Garp Linyitleri İşletmesi'nin modernizasyon ve iyileştirme çalışmaları ile hız kazanmıştır. Yapılan hesaplamalara göre 1950 yılında 10 milyon ton taşkömürü eşdeğerinde olan toplam enerji tüketimini karşılamak amacıyla linyit üretimi arttırılmaya çalışılmıştır. Garp Linyitleri İşletmesi'nde Marshall Yardımları kapsamında değerlendirilen bu iyileştirmelerin bilançosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 8 – 1948-1956 döneminde GLİ'ne Yapılan Direkt Dış Yardımlar

		Tahsis (\$)	Kullanılan (\$)
Garp Linyitleri İşletmesi			
1	Soma Amenajmanı	868.000	868.000
2	Tunçbilek ve Değirmisaz Amenajmanı	990.000	1.037.000
3	Soma Lavvarı	202.000	214.000
4	Açık İşletme Tevsii	432.000	429.382
5	Tunçbilek Açık İşletmesi	3.649.000	4.838.587
6	Değirmisaz Açık İşletmesi	1.540.000	
7	Tunçbilek Lavvarı	450.000	
8	Tunçbilek Konveyör	130.000	
	TOPLAM	8.261.000	7.406.970

Kaynak : Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Raporu

5.3 - ERGANİ ve MURGUL BAKIR İŞLETMELERİ

Anadolu toprakları üzerinde bakır madenciliği Ergani'de Asurlulardan beri çalıştırılmaktadır. Özellikle 1917 yılından sonra İngilizler tarafından modern yöntemlerle üretime geçen Ergani Bakır İşletmeleri uzun yıllar kullanılmıştır. 1944 yılında İş Bankası ve bazı şahıslar elinde bulunan hisselerin tamamı Etibank tarafından satın alınmış ve Murgul'un da işletmeye alınacağı göz önünde tutularak ülkemizde bulunan tüm bakır işletmeleri bir elde bulunduracak Etibank'a bağlı, Türkiye Bakır İşletmeleri Müessesesi kurulmuştur.

Ergani madeni merkezli bu Müessese kısa bir süre çalışmıştır. 1949 yılında Etibank'ın kararı ile Müessese lağvedilmiş, Ergani ve Murgul ayrı birer Müessese durumuna getirilmiştir. Bu süre içinde Marshall Planı kapsamında çeşitli iyileştirmeler yaşanan Ergani ocakları daha sonra Mahdut Mes'uliyetli Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi unvanı altında üretim faaliyetlerine devam etmiştir.

Bu süre içinde Kuvarshan'da bulunan bakır ocağı kapatılmıştır. Ayrıca; II. Paylaşım Savaşı'nın başlamasına paralel olarak Murgul'daki bakır ocaklarından maksimum üretim elde etmek için çalışmalar başlatılmış, İngiltere'den satın alınan makine ve teçhizatlar 1945 yılından sonra montaj çalışmalarına başlanmıştır.

Ülkemiz bakır madenciliği MTA Enstitüsünün 1950 yılında yayınlanan dergisinde "*Gayet mühim stratejik bir madde olan ve Avrupa memleketlerince büyük ihtiyaç*

hissedilen bakırlarımız, 1939'dan beri Etibank tarafından işletilen Ergani madeninden çıkarılmaktadır. 1917 senesine kadar İngiliz sermayesiyle işletilen ve Birinci dünya savaşında tahrip edilen Artvin'in Borçka ilçesi yakınındaki Murgul madeninden ise 1950 yılına kadar istifade edilememiştir. Bu yıl ele alınan Murgul madeninde, Birleşik Amerika'da mevcut modern sistemler nazarı itibara alınarak, yeni tesisler inşasına girişilmiştir. Bu modern tesisler tamamlandıktan sonra Murgul bakır mâdeni günde 150 tona yükselecek istihsal ile, memleketimizin ekonomik kalkınmasında gayet mühim bir rol oynayacaktır. Bu sene yine Ergani Bakır Madeninden 11.700 ton bakır istihsal edilmiştir. Bunun 7.081.312 lira kıymetindeki 6.316 tonu bazı devletlere ihraç edilmiştir.”⁶⁸ şeklinde değerlendirilmiştir.

Tablo 9 - Yıllar İtibarıyla Etibank (Ergani+Murgul) Tarafından Üretilen Bakır Mik. (ton)

Yıllar	Cevher Üretimi	Yıllar	Cevher Üretimi
1945	150.779	1953	147.248
1946	157.799	1954	152.414
1947	148.115	1955	193.756
1948	148.258	1956	231.052
1949	158.284	1957	226.011
1950	160.685	1958	157,452
1951	148.196	1959	181.759
1952	147.533	1960	178,898

Kaynak : Burhan Ulutan, s. 160

Murgul Bakır İşletmeleri için 1940'ların başından beri İngiltere'den getirilen makine ve teçhizatlar, 1948 yılından itibaren hem onarım hem de inşaat ile birlikte yürütülerek 1950 sonunda tamamlanmıştır. Böylece Murgul'da Ocak 1951 tarihinde ilk konsantre, Mart 1951 tarihinde de ilk blister bakır elde edilmiştir.

Yine Murgul Bakır İşletmelerinde, zehirli baca gazlarının zararını azaltmak ve çıkan gazlardan yararlanmak amacıyla Fransız Coteci Firması'na bir sülfirik asit fabrikası inşaa ettirilmiştir Asidin Murgul'dan, Hopa'ya taşınması için önce 50 km.lik bir boru hattı düşünülmüş, hatta 495.000 dolar karşılığı Parsons Firması'na ihalesi kararlaştırılmışsa da daha sonra sarnıçlı kamyonlarla taşınması yoluna gidilmiştir. Asit fabrikası geç de olsa 1957 yılında tamamlanmış, ancak nakliye sorununun çözülememesi 1962 yılına kadar faaliyete geçmesini geciktirmiştir.⁶⁹

Bu çalışmalardan başka, maden yatağından flotasyon tesislerine saatte 210 ton taşıma kapasiteli bir hava hattı inşa edilmiştir. Ayrıca, işletme içinde ve Murgul'da çeşitli sosyal tesisler inşa edilmiştir. Bu kapsamda, 200 yataklı bir işçi pavyonu ve fırın tamamlanmıştır.

Marshall Planı kapsamında Ergani Bakır Madeninde üretilen bakır madenine ilaveten, cevher içinde bulunan kobalt kazanımına yönelik olarak pilot çaplı da olsa bir tesis üretime sokulmuştur. Ayrıca plan kapsamında, elektrik fırını ve tesisat çalışmaları da yürütülmüştür. Ergani Bakır İşletmesi'ne günde 300 ton cevher işleyecek yeni bir

⁶⁸ MTA Dergisi Sayı 41, "Umumi Maden Durumu", "Türkiye Madenciliğinin 1950 Yılı Bilançosu" MTA Kütüphanesi, Sayı 1951, Sayfa 5-17

⁶⁹ Ulutan, B, "Etibank 1935-1985", Etibank Matbaası, Ankara, 1987 s. 148

flotasyon tesisi ile baca yaptırılmış ve tesislerin tevsi için yeni bir proje hazırlığına girilmiştir. Bu tesisin sabit kıymetlerinin orijinal bedeli 1956 yılında 210 milyon TL olarak gözükmetedir.

Tablo 10 - 1948-1956 Döneminde Ergani ve Murgul'a Yapılan Direkt Dış Yardımlar

Ergani Bakır İşletmesi		Tahsis (\$)	Kullanılan (\$)
1	Tesisat Yedekleri	7.000	6.110
2	Elektrik Fırını	15.000	14.727
3	Cobalt Edinim Tes. (Recovery)	10.000	10.000
	TOPLAM	32.000	30.837
Murgul Bakır İşletmesi			
1	2 Adet Kompresör	76.000	-
2	Murgul Tevsii	401.000	400.961
3	Sulphuric Acid sealine	100.000	100.000
4	Murgul Tevsii	178.000	
	TOPLAM	755.000	500.961

Kaynak : Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Raporu

5.4 - DİVRİĞİ DEMİR MADENLERİ İŞLETMESİ

Marshall Planı kapsamında ülkemizdeki demir madenciliğini ele almadan önce II. Paylaşım Savaşı'nın hemen ardından muazzam bir ilerleme kaydeden dünya demir üretimini ve demir-çelik sanayini değerlendirmek gerekir. Çöken bir Avrupa'nın hatta Dünyanın yeniden imarı için en çok ihtiyaç duyulan malzeme demir ve çelik olmuştur. Günümüz Avrupa Birliği'nin temeli sayılan olgu da 1951 yılında altı Avrupa ülkesi tarafından oluşturulan Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'dir.

1950 yılının başlarında ABD'nin ham çelik üretimi 107 milyon tona çıkmıştır. Aynı zamanda Avrupa'nın çelik üretimi 76 milyon ve SSCB'nin ise 37.7 milyon tonu bulmuştur. 1950 tarihli MTA Dergisi'nde Dünya çelik piyasaları ve ERP (European Recovery Plan) kapsamında uygulanan Marshall Planı ile ilgili olarak *"Bu hadiseyi, Marshall Planı namı altında OEEC memleketleri tarafından tatbik edilmekte olan uzun vadeli çelik politikasıyla izah etmek mümkündür. Bu plânların gerçekleştirilmesi, milli temayülerinin kuvvetleşmesine ve Avrupa çelik iktisadiyatının doğurduğu müşkülâtın Avrupa lehinde iktihamına yardım etmiştir. Bu plânların gayesi, Almanya'nın bıraktığı ve uzun zaman devam edecek gibi görünen boşluğu doldurmaktadır. Bu plan ile Batı Avrupa çelik endüstrisinin strüktürel yeni bir nizam vermek gayreti bir tezada düşmüş gibi görünmektedir. Batı Almanya çelik endüstrisi için 1950 senesine kadar, ERP-vasıtalarından, diğer kredilerden ve kendi finansmanından 500 milyon DM'lık bir investisman yapabilmıştır. Buna mukabil, Fransa, 1.6 milyar, İngiltere 2.2 milyar DM sarf etmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri ise "American Iron and Steel Institute"ün verdiği malumata göre, kendi çelik endüstrisinin tevsi ve tadilatı için 1946'dan 1952 senesine kadar 20 milyar DM kıymetinde sarfiyat yapmıştır. Bu miktarlar Batı Dünyası çelik endüstrisinin tevsi ve modern bir hale getirilmesi için sarf edilen gayretlerdeki büyük farkı açıkça göstermektedir."*⁷⁰ denilmektedir.

⁷⁰ MTA Dergisi Sayı 41, "Umumi Maden Durumu", "Türkiye Madenciliğinin 1950 Yılı Bilançosu" MTA Kütüphanesi, Sayı 1951, Sayfa 5-17

Tüm dünyada demir-çelik sektöründe yaşanan bu gelişmeler özellikle demir madenciliğinin önemini arttırmış ve yeni yatakların bulunması ve geliştirilmesi konusuna hız verilmiştir. Bu kapsamda, yeni bulunmuş olan Divriği demir madeni de büyük bir önem kazanmıştır. Bu işletmede mekanizasyonu gerçekleştirmek ve üretim kapasitesini arttırmak amacıyla Marshall Planı kapsamında toplam 926.000 dolar planlanmış ve 1958 yılına kadar süren amenajman programı kapsamında 1 milyon doların üzerinde harcama yapılmıştır.

Ülkemizde üretilen tek demir ocağının yine tek alıcısı da Karabük Demir Çelik fabrikalarıdır. Bu nedenle her iki işletme tek bir kalemde değerlendirilmiş, bu durum yapılan planlamada; *“Yine Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının 1952 yılında tam kapasite ile çalışmasını sağlamak amacıyla, Divriği Demir madenlerinde de bu esasa göre bir amenajman projesi hazırlanmıştır. Takriben 5 milyon dolar şartıyla tahakkuk edecek bu proje sayesinde 1948 de 185.434 ton olan demir cevheri istihsalimiz 1952 de 600.000 tona yükselmiş ve maliyeti de % 30 kadar ucuzlamış olacaktır.”*⁷¹ denilmiştir.

Karabük Demir Çelik Fabrikaları her iki yüksek fırınının faaliyete geçmesi ve kapasitelerinin artırılmasına paralel olarak Divriği demir madenlerinin de kapasitesi artırılmış ve uygulanan amenajman planı kapsamında; hava hattı, konkasör tesisatı, sıvı oksijen tesisi, kompresör tesisi ve elektrik santrali kurulmuştur. Ayrıca üretilen cevherin Karabük’e sevkiyatı için oluşturulan istasyon ve kapasitesi geliştirilmiştir.

Tablo 11 - Yıllar İtibarıyla Divriği Demir Madeni Tarafından Üretilen Demir Mik. (ton)

Yıllar	Cevher Üretimi	Yıllar	Cevher Üretimi
1945	110.456	1953	342.845
1946	112.254	1954	327.547
1947	145.789	1955	428.385
1948	185.916	1956	369.224
1949	209.741	1957	427.331
1950	220.832	1958	443.069
1951	220.054	1959	383.993
1952	362.452	1960	324.917

Kaynak : Burhan Ulutan, s. 157

Ülkemizdeki tek demir cevheri üretim alanı olan Divriği demir madenleri 7 Mayıs 1955 tarih ve 6559 sayılı yasa ile Sümerbank’tan ayrılmış bünyesine Karabük tesislerini de alarak Türkiye Demir Çelik İşletmeleri adıyla bir KİT haline getirilmiştir

5.5 - ŞARK KROMLARI

Özellikle metalurji, refrakter sanayi ve kimya sanayinde kullanılan krom cevheri, II. Paylaşım Savaşı’nın hemen ardından tüm dünyadan talep gören bir cevher haline gelmiştir. Krom bakımından zengin yataklara sahip ülkemiz, krom ihracatı bakımından her dönemde özel bir yere sahip olmuştur. 1942 yılından sonra Etibank’ın bir müessesesi haline getirilen Şark Kromları tesislerinde silolar ve dekovil

⁷¹ MTA Dergisi Sayı 38, “Umumi Maden Durumu”, MTA Kütüphanesi, 1948

hattı inşaatı tamamlanmış, atölyeler, lavvar, laboratuvar ve elektrik santrali kurulmuştur.

Savaştan hemen sonrasında tüm dünyada artan metal ihtiyacından krom madenciliğimiz de etkilenmiştir. Bu durum 1950 tarihli MTA Dergisi'nde "önemli bir ihracat malımız olan krom'un istihsalini artırmak ve hususi eşhas ile Etibank tarafından işletilen madenlerin istihsal kapasitelerini geliştirmek hususundaki çalışmalar, devam etmektedir. Bu sene gerek hususi şahıslar gerekse devlet tarafından işletilen madenlerimizden 422.792 ton krom istihsal edilmiş ve dışarıya 29.855.723 lira kıymetinde 354.595 ton krom ihraç edilmiştir."⁷² olarak belirtilmiştir.

Tablo 12 – Yıllar İtibarıyla Etibank Tarafından Üretilen Krom Cevheri Miktarları

Yıllar	Üretim	Yıllar	Üretim
1945	89.869	1953	174.244
1946	51.299	1954	121.618
1947	51.717	1955	173.254
1948	99.034	1956	272.452
1949	172.689	1957	313.917
1950	165.968	1958	177.522
1951	159.623	1959	102.706
1952	179.503	1960	158.835

Kaynak : Burhan Ulutan, s. 164

1946-1957 yılları arasında Etibank tarafından yapılan krom cevheri üretimi Şark Kromları İşletmesine bağlı ocaklardan gerçekleştirilmiştir. Üretilen cevherin tamamı ihraç olmuştur.

Elazığ ve havalisinde bulunan birçok krom yatağını bünyesinde bulunduran Şark Kromları İşletmesinde, Marshall Planı kapsamında özellikle Guleman ocağına yatırım yapılmıştır. Bu kapsamda; 35.000 ton kapasiteli lavvar (1950) inşa edilmiş, 18 km.lik elektrik nakil hattı (1947-49) kurulmuş ve hava nakil hattının kapasitesi arttırılmıştır. Ayrıca; transformatör ve binalar (1950), telsiz istasyonu (1952), dekovil inşası (1953), ambarlar ve sosyal tesisler inşa edilmiştir.

Tablo 13 -1948-1956 Döneminde Şark Kromları İşl. Yapılan Direkt Dış Yardımlar

Şark Kromları İşletmesi	Tahsis (\$)	Kullanılan (\$)
Jeofizik Aletler	12.000	11.999

5.6 - KEÇİBORLU KÜKÜRTLERİ

Isparta, Keçiborlu ilçesi dahilinde bulunan kükürt ocakları ülkemizdeki tek kükürt işletmesidir. I. Paylaşım Savaşı yıllarında ordunun ihtiyacını karşılamak üzere Almanlar tarafından işletilmiştir. Cumhuriyetin başlarında İtalyanlar tarafından çalıştırılmış ve 1944 yılında İş Bankası'na ait olan hisseler başta olmak üzere tüm

⁷² MTA Dergisi Sayı 41, "Umumi Maden Durumu", "Türkiye Madenciliğinin 1950 Yılı Bilançosu" MTA Kütüphanesi, Sayı 1951, Sayfa 5-17

hisseler Etibank tarafından satın alınarak Keçiborlu Kükürtlü İşletmesi Müessesesi kurulmuştur.

Bu tarihten sonra Etibank tarafından 1,3 milyon TL olan sermaye 5 milyon TL'ye çıkartılarak, üretim arttırmaya yönelik çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Başlangıçta İtalyan kükürt işletmeleri örnek alınarak kargir, jil, kalkeroni, ve buhar izabesi temeline göre kurulan tesislerde, cevherlerdeki serbest asit sülfürük ve sülfatlar nedeniyle verimli bir üretim yapılamadığı ve randıman yükselmediği, maliyet düşmediği için birçok deneme ve araştırmalar yapılmıştır.⁷³ Bu yüzden makineler ve donanımları sürekli yenilenmiş, 8 kazanlı izabe tesisi, yeni kükürt öğütmeye yönelik değirmenler ve kırıcıları modernizasyonu ile öğütme tesislerinin kapasitesi artırılmış, ayrıca bir gazojen tesisi de kurulmuştur.

Marshall Planı kapsamında "Kükürt Tasfiye ve Teçhizatı" başlığı altında toplam 280.000 dolar ayrılmasına rağmen toplam 25.673 dolarlık bir harcama yapılmıştır. Uluslararası İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın 1957 yılında yayınladığı raporda; Keçiborlu Kükürt İşletmesi'ne yönelik olarak, elektrik santrali, öğütücüler, vinçler, tulumbalar, havalandırma tesisi, kompresörler alındığı atelyeler yapıldığından bahsedilmektedir.

Yine bu kapsamda, Keçiborlu Kükürt İşletmesi'ne Dinar Hidroelektrik Santralinden elektrik getirmek üzere bir hava nakil hattı inşa ettirildiği gibi, bir flotasyon tesisi kurulmuş ve 1955 yılında faaliyete geçmiştir. Ayrıca bu kapsamda maden işletmesine yönelik olarak iş makineleri yenilenmiş ve bakımları da yaptırılmıştır.

Tablo 14 - Yıllar İtibarıyla Keçiborlu Madeninde Üretilen Kükürt Miktarları

Yıllar	Cevher Üretimi	Yıllar	Cevher Üretimi
1945	12.100	1952	16.600
1946	12.300	1953	18.600
1947	12.500	1954	21.800
1948	11.700	1955	32.700
1949	12.100	1956	34.700
1950	14.900	1957	28.300
1951	17.000	1958	27.100

Kaynak : Burhan Ulutan, s. 162

Uluslararası İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın 1957 yılında yayınladığı raporda belirtildiği üzere tüm bu çalışmalar için Marshall yardımlarından Keçiborlu Kükürt İşletmesi için toplam 280.000 dolar ayrılmasına rağmen 25.673 dolarlık bir harcama yapılmıştır. Tüm bu faaliyetler bu miktarla mı yapılmıştır, yoksa bu faaliyetlerin bir kısmı İşletmenin kendi sermayesinden ya da Etibank tarafından mı yapıldığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.

⁷³ Ulutan, B, "Etibank 1935-1985", Etibank Matbaası, Ankara, 1987s. 131

6 - MARSHALL PLANI KAPSAMINDA BAZI MADENCİLİK KURULUŞLARI

6.1 - MADEN TETKİK ve ARAMA ENSTİTÜSÜ (MTA)

Ülkemizdeki maden yataklarının aranması, bulunması ve değerlendirilmesi için 1935 yılında kurulan MTA da, anılan dönemde madenciliğimizin geldiği bu noktadan etkilenmiştir. Birçok maden işletmesinde planlanan bu üretim artışlarına paralel olarak MTA'da maden aramacılığına yönelik olarak birçok gelişme kaydedilmiş ve Marshall Planı kapsamında özellikle yeni sondaj makinelerinin alımına hız verilmiştir.

Marshall Planı kapsamında MTA için temin edilen sondaj makineleri kullanılarak gerçekleştirilen arama sondajları aşağıdaki gibidir.

- F. 2500 Sondaj Makinesi : Çan (linyit), Uzunköprü (linyit), Soma (linyit)
- F. 1500 SS Sondaj Makinesi : Çan (linyit), Uzunköprü (linyit), Bolu (linyit)
- F. 1500 SS Sondaj Makinesi : Yerköy (linyit)
- F. 1500 SS Sondaj Makinesi : Zonguldak-Armutçuk
- Lonyear 12 Sondaj Makinesi : Uzunköprü (linyit), Sarıyer (bakırlı pirit)
- Lonyear 12 Sondaj Makinesi : Divriği (rad.min.), Guleman (krom)
- Lonyear 12 Sondaj Makinesi : Karakaya (rad.min.)
- Lonyear 7-12 Sondaj Makinesi : Beyşehir (linyit), Akseki (boksit)
- Lonyear 7-12 Sondaj Makinesi : Espiye (bakırlı pirit)
- Lonyear 7 Sondaj Makinesi : Edremit (demir)
- Lonyear 7 Sondaj Makinesi : Keskin (skarn)⁷⁴

Yine bu kapsamda; MTA tarafından 31 Mart 1959 tarihinde yapılan bir yazışmada; "Marshall (ICA Yardımı) Yardımından PA/77-LI-8249 tahtında 598.993,03 dolarlık, aşağıda yazılı malzeme ve yedek parça Kasım 1958'de sipariş edilmiştir.

Malzeme Cinsi	Kot No	Tutarı (\$)
<i>İki adet yeraltı sondaj makine ve yedek parçası, yeraltı malzemesi, mevcut sondaj makinelerine yedek parça ve işletme malzemesi, Donkey tulumlarına yedek parça taş matkaplar, elmas ve vidya kronlar</i>	740	330.224
<i>Portatif kompresörler ve yedek parçaları, mevcut kompresörlere yedek parça</i>	7905	20.036
<i>Nakil vasıtaları ve mevcut nakil vasıtalarına yedek parça</i>	820	112.218
<i>Muhtelif atelye tezgâhı ve malzemesi</i>	750	17.817
<i>Muhtelif oto iç ve dış lastiği</i>	891	16.794
<i>Kimyevi eczalar</i>	390	8.130
<i>Radyoaktif laboratuvar malzemesi, kimyevi laboratuvar malzemesi ve yedek parçası, jeofizik ve fotojeoloji aparat, malzeme ve yedek parçası</i>	880	94.401

Yukarıda yazılı malzeme ve yedek parçalardan bir kısmı İstanbul'a gelmiş olup gümrük formalitelerinin ikmaline çalışılmaktadır." denilmektedir.

⁷⁴ Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1935-1973, MTA Yayınları, Ankara 1973, s. 59

MTA Enstitüsü ilk defa 1946 yılında Türkiye'nin 1/800.000 ölçekli Jeoloji ve Tektonik haritasını yayınlamış ve 1954 yılından itibaren de ülkemizin bütününe içine alan 1.100.000 ölçekli 444 paftanın jeoloji haritasını tamamlamıştır. Yine MTA tarafından yayınlanan "Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1935-1973" adlı yayında bu yardımlar sayesinde alınan makinelerin 1938 yılında 5 adet olmasına rağmen geçen 15 yıllık süre içinde 1953 yılında toplam 10 sondaj makinesi kapasitesine ulaştığı, ancak alınan dış yardımlarla, bu rakamın 1956 yılında toplam 38 sondaj makinelik bir kapasiteye ulaştığı açıklanmıştır. Artan sondaj makinesi kapasitesine paralel olarak; 1953 yılında 3.500, 1954 yılında 6.000, 1958 yılında 10.000 ve 1960 yılında da 14.000 metre sondaj yapıldığı belirtilmiştir.

6.2 - TÜRKİYE DEMİR-ÇELİK İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (TDÇİ)

II. Paylaşım Savaşı'nın hemen ardından yıkılan Avrupa'yı ve yok olan sanayisini yeniden imar edebilmek için özellikle tüm dünyada bulunan Demir-Çelik sanayinin gelişmesine büyük bir önem verilmiştir. Bu bakış açısı ülkemizde de önem kazanmıştır. 1948 yılına kadar kurulduğu günden beri geçen 10 yıllık bir dönemde sadece Karabük Demir çelik fabrikasının ihtiyacını karşılamak üzere işletilen Divriği Madenlerinin modernizasyonu ve iyileştirilmesine özel bir önem verilmiştir.

Divriği Demir Madenleri bu tarihten sonra Karabük'de bulunan mevcut iki yüksek fırının, ikisinin de faaliyete geçirilmesi nedeniyle ihtiyaç duyulan cevheri karşılayabilmek için Divriği Demir Madenleri İşletmesi'nde de Marshall Yardımları kullanılarak bir amenajman programı uygulanmıştır. Bu işletmede uygulanan proje, madenin tek alıcısı olan Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Divriği Demir Madenleri İşletmesi'nin modernizasyonu ve üretim kapasitesini arttırmak amacıyla hazırlanan amenajman planı Etibank tarafından Mayıs 1951 tarihinde uygulamaya sokulmuştur. Avrupa ve ülkemizde gelişen sanayi ve hızla artan demir çelik ürünlerine duyulan ihtiyaca paralel olarak yeni demir çelik fabrikalarının kurulması ve var olanların da geliştirilmesi planlanmıştır. Divriği Madenleri İşletmesi, Karabük Demir-çelik Fabrikaları ile birlikte 7 Mayıs 1955 tarihinde kurulan Türkiye Demir Çelik İşletmeleri'ne bağlanmıştır.

TDÇİ Genel Müdürlüğü için uygulanan Amerikan Yardımlarına ait 1955-58 yılları arasında bir bilgi bulunamamıştır. Dışişleri Bakanlığı Uluslar arası İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından hazırlanan raporda; TDÇİ Genel Müdürlüğü ile ilgili uygulanan Amerikan dış yardımları hakkında şu satırlar yer almaktadır. "Türkiye Demir Çelik İşletmeleri tarafından Ocak 1958-Aralık 1959 tarihleri arasında iki yıllık bir devre esnasında Amerikan yardımı ile getirilen malzeme aşağıda gösterilmiştir.

Malzeme Cinsi	Kıymeti (\$)
<i>2 adet manevre Dizel Lokomotifi</i>	128.500
<i>Divriği demir madenleri lokomotiflerine ait yedek parça</i>	6.500
<i>Fosforit</i>	90.000
<i>Kimyevi maddeler ve kimyevi müstahzarlar</i>	10.000
<i>Madeni olmayan mineraller (petrol hariç) ve madeni olmayan mineral mamulleri</i>	90.000
<i>Alüminyum ve alimünyum esaslı halitaları ve alimünyum mamulleri</i>	10.000

<i>Elektrik aletleri</i>	10.000
<i>Motor ve tribünler</i>	12.000
<i>Metal işleme makineleri (tezgahlar hariç)</i>	43.000
<i>Bilyalı ve rulmanlı yatak teçhizatı</i>	35.000
<i>İşletme malzemesi</i>	25.500
<i>Lokomotif aksamı</i>	13.000
YEKÜN	473.500

Bu çalışmada Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın iyileştirme çalışmalarına paralel olarak Marshall Planı doğrultusunda yapılan harcamalara yer verilmemiştir. Ülkemizdeki Demir-Çelik üretimi planlandığı şekilde, daha sonraki yıllarda Ereğli ve İskenderun Demir Çelik Fabrikaları'nın kurulması ile sürdürülmüştür.

6.3 - TÜRKİYE PEROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI (TPAO)

Bu çalışmada yer verilmemesine rağmen anılan dönemde diğer bir yeraltı kaynağımız olan petrole de çok önem verilmiştir. 1950'lerin hemen başında Marshall Planına dahil olarak petrol konusunda da birçok düzenleme ve yeniden yapılanma sağlanarak bu doğal kaynağımızda Amerikan planlamalarının emrine sunulmuştur.

Bu kapsamda ilk olarak Ocak 1953 tarihinde Batman rafinerisinin yapımı için Amerikan Ralph M. Parson firmasıyla antlaşma yapılmıştır. Daha sonra 7 Mart 1954 tarihinde 6326 sayılı Petrol Kanunu kabul edilmiş, Mart 1954 tarihinde de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Petrol Dairesi kurulmuştur. Yaklaşık bir yıl sonra Nisan 1955 tarihinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, petrol arama izni almış ve bu konuda çalışma yürütebilmek için ihtiyaç duyduğu sermaye birikimini Amerikan yardımları ile sağlamıştır.

Tablo 15 - Yıllar İtibarıyla Ülkemizde Yapılan Petrol Üretimleri (ton/yıl)

Yıllar	Kurum	Petrol Üretimi	Yıllar	Kurum	Petrol Üretimi
1945	MTA	511	1952	MTA	21.697
1946	MTA	544	1953	MTA	26.545
1947	MTA	527	1954	MTA	58.008
1948	MTA	2.854	1955	TPAO	178.596
1949	MTA	16.015	1956	TPAO	305.616
1950	MTA	17.537	1957	TPAO	298.139
1951	MTA	19.064	1958	TPAO	328.543

Kaynak : "50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları" ETKB Yayınları, Ankara, 1973, s. 153

Ülkemizdeki ilk üretime uygun petrol, 1940 yılında MTA Enstitüsü tarafından Raman Dağı'nda bulunmuş ve elde edilmiştir. Daha sonra Güney Doğu Anadolu'da 40'ı aşan petrol oluşumu keşfedilmiş, 1954 yılında TPAO kuruluşunu tamamladıktan sonra petrol faaliyetlerini büyük bir hızla geliştirmiştir. 1954 yılında Raman sahasında üretilen 58.008 tonluk petrol miktarı, 1955 yılında 278.467 tona çıkarılmış ve modern

teknige uygun ilk rafinerimiz olan Batman Rafinerisi, 330.000 ton/yıl kapasite ile 1955 yılında işletmeye alınmıştır.⁷⁵

Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından hazırlanan raporda; TPAO Genel Müdürlüğü ile ilgili uygulanan Amerikan dış yardımları hakkında şu satırlar yer almaktadır. *“1957-1958 Amerikan ICA yardım tahsislerinden Türkiye Petrolleri A.O. Iığına 1.197.000 doları malzeme, 55.750 doları navlun olmak üzere cem’an 1.252.750 dolar tahsis edilmiştir.”* denilmektedir.

7 - SON SÖZ

Ülkemizdeki 1946-1960 dönemi birçok ekonomist tarafından Dünya ekonomisine eklenme dönemi olarak nitelendirilmektedir.

1946 yılı, Cumhuriyet Türkiye’sinin tarihinde hem siyasi, hem de ekonomik bakımdan yeni bir dönüm noktasını oluşturur. Siyasi bakımdan 1946 yılı, tek parti döneminden çok partili parlamenter döneme geçişin başlangıç tarihidir. Bu süreç, iktidarın sınıfsal içeriğinde dönüşümlere neden olmuştur. Ekonomik bakımdan 1946 yılı, Cumhuriyetin kuruluşundan beri izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük ekonomik politikaların adım adım gevşetildiği ve ithalatın serbestleştirilerek, dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile dış açıkların başladığı ve kronikleştiği ekonomik bir yapının başlangıcı olan bir zaman dilimidir.

Bu yapı; Savaş sonrası yok olan Avrupa ekonomisi ve savaş öncesinde Avrupa’yı terk eden sermayenin tekrar yok olan bu yapıyı inşa etmeye çalışmasıyla son derece paralellik gösterir. Başta Avrupa olmak üzere yıkılan Dünyanın yeniden imarı gibi ulvi (!) bir söylemle gerçekleştirilen Amerikan kredileri ve hibeleri 1946-1954 yılları arasında toplam 51 milyar dolarlık bir para transferinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu parasal yapının kontrolü için Dünya Bankası (IBRD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) oluşturulmuş, böylece finansman ve üretim ilişkileri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Marshall yardımının felsefesi, önce verip sonra daha büyük alma gibi bir sömürü mantığına dayanmaktadır. Bu bağlamda Amerikan kapitalist işleyişi, farklı sermaye birikim aşamalarında ve üretim ilişkilerinde olmak üzere sömürgeleştirme biçimleri yaratmıştır. Amerikan dış yardımları ile tekrar belirlenen ülke sanayileri, yaşanan sömürgeleşmenin belli bir aşamasından sonra birer ticari pazar olmaya başlamışlardır. Böylesine bir yapıda, ülkeler görece zengin ülkeler tarafından kredi verilerek, borçlandırılarak mal alımına yönlendirilmiştir.

Tüm Dünyada olduğu gibi ülkemizde de Amerikan dış yardımları ile yaşanan bu yapısal dönüşüm, Cumhuriyet’in kurulmasında bu yana geçen süre içinde uygulanan tüm ekonomik yapının dönüşümüne neden olmuştur. Türkiye’nin ABD yardımlarından yararlanması ve özellikle Marshall Planı kapsamına alınabilmesi için ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapması gerekmiştir. Buna göre ekonomide kamu girişimciliği daraltılmış, özel sektöre daha hızlı gelişme olanağı sağlanmış, ağır sanayi yerine tarım, orman, hayvancılık, inşaat malzemeleri, seramik ve hafif metallerin işlenmesine dayalı sanayileşme tercih edilmesi hedefi konulmuştur.

⁷⁵ “50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları” ETKB Yayınları, DSİ Matbaası, Ankara, 1973, s. 152

Böylesine ekonomik bir yapıdan ülke sanayimiz ve buna bağlı olarak ülke madenciliğimiz de etkilenmiş ve büyük bir değişim ve yeniden yapılanma yaşamıştır.

Bilindiği gibi, madencilik sektörü, ülke ekonomisinin temel taşlarından biridir. Sektör ekonominin yapısından bağımsız olmadığı gibi, ekonomik yapı tarafından şekillendirilmektedir. Ülkemizdeki ekonomik yapı da kendi başına bağımsız bir olay değildir. Diğer ülke ekonomileri ile ilişkiler ağı içindedir. Tüm bu bağlantılar dikkate alınmaksızın madencilik sektörünün yapısal analizini yapabilmek olanaklı değildir. Böyle olunca da sektörde ortak zamansal özellikler, ekonominin gösterdiği değişikliklere göre belirlenmektedir.

Marshall Planı ve bu planın madencilik sektörüne uygulanmasıyla özel sektörün sermaye birikiminin desteklenmesinde de önemli rol oynar. Çalışmada belirtildiği gibi Türkiye’de Marshall Planı daha çok kamu kurumları aracılığıyla madencilik sektöründe uygulanmıştır. II. Paylaşım Savaşı’nın hemen ardından tüm Avrupa’da olduğu gibi bir dizi savaştan henüz başını kaldıramamış ülkemizde de özel sermaye birikimi bulunmamaktadır. Böylelikle, kamu kurumlarının özel sektörün sermaye birikim sürecinin devam etmesi için gereksinim duyduğu alt yapı hizmetlerine ağırlık vermesi amaçlanmıştır. Ancak Marshall Planı’nın özel sektöre katkı sağlama biçimlerinden daha önemlisi, ithal edilen makinelerinin bayilikleri, yapılan altyapı ve inşaat çalışmalarının özel sektör eliyle yapılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum da, ülkemiz özel sermayesinin ABD sermayesi ile ortaklık, acentelik, mümessillik gibi ilişkiler kurmasını sağlamıştır.

Bugün geldiğimiz noktadan geriye dönüp bakarsak ABD uyguladığı yardımlarla II. Paylaşım Savaşı sonrası gerçek anlamda dünyada tek söz sahibi ülke konumuna gelmiştir. “Marshall Planı”nı eğer ABD açısından değerlendirirsek gerçekten çok iyi uygulanmış, kusursuz işlemiş bir politikadır. Ama bir de kanı emilen, sömürülen ülke gözüyle bakarsak “Marshall Planı” çöküntünün, yıkılmanın kendisi olur.

Marshall Planı, bugün aslında küreselleşmeyi de ifade etmektedir. Bu planın uygulanmaya başladığı tarihten günümüze kadar olan süreç içerisinde, küreselleşme kapitalizmin doğurduğu bir olgu olarak önümüzde bulunmaktadır. Bugün bulunduğumuz noktadan dünyayı Marshall Planı bağlamında değerlendirirsek; ABD’nin Büyük Orta Doğu Projesi’ni bile 1947’de başlayan yardımlarla bağdaştırabiliriz.

Son söz olarak meslektaşım Yalçın Çilingir’in sözleri ile tamamlamak istiyorum: Bir ülkedeki yeraltı kaynaklarının gerçek sahibi, o ülkenin halkıdır. Halk, bir ülkede, emperyalizmin çıkarlarıyla kendi çıkarlarını bütünleştirenlerin dışındaki sınıf ve tabakalardır. Maden mühendisinin tarihsel görevi ise, halkın yanında olmak ve yeraltı kaynaklarımız üzerindeki varolan ve var olacak yerli, yabancı sömürüsüne karşı koymaktır.

KAYNAKLAR

- **Zaman E. Murat**, "Zonguldak Kömür Havzası'nın İki Yüzyılı" TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Ankara 2004
- **Savaşkan Bahri**, "Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi", 1829-1989, İlkadım Matbaası, 1993
- **Kıvılcımlı Dr. Hikmet**, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi" Tarih ve Devrim Yayınevi, 1974
- **Aren Sadun**, "Ekonomi El Kitabı", 7. Baskı, İstanbul, 1980,
- **Thornburg Max Weston**, "Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi", Ankara, 1950
- **Boratav Korkut**, "Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985", Gerçek Yayınevi, 4. Basım, Ankara, 1993
- **Kuruç Bilsay**, "İktisat Politikasının Resmi Belgeleri", SBF Yayınları, Ankara, 1963
- **Çıladır Sina**, "Taşkömürü Havzasının Devletçilik Dönemi" Yaman Matbaası, Zonguldak, 1999
- **Ulutan, Burhan**, "Etibank 1935-1985", Etibank Matbaası, Ankara, 1987
- "Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu" TKİ Yayınları,
- "50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları" ETKB Yayınları, DSİ Matbaası, Ankara, 1973
- **Apak K, Aydınbelli C, Akın M**, "Türkiye'de Devlet sanayi ve Maden İşletmeleri", İzmit, 1952

EK 1 - MARSHALL PLANI, AMERİKAN DIŞ YARDIMLARI ve MADENCİLİĞİMİZİN KRONOLOJİSİ

TARİH	KONU
12 Mart 1947	ABD'nin Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye yardım yapacağı açıklandı.
12 Temmuz 1947	Türk-ABD Yardım Antlaşması imzalandı.
7 Ocak 1950	Karabük Demir Çelik İşletmeleri'nde yeni kurulan "Zeynep" adındaki yüksek fırın ateşlendi.
2 Haziran 1950	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Kuruluş kalkınma ve yatırım bankacılığı alanında hizmet veriyor.
4 Ağustos 1950	"Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası" kuruldu.
7 Ağustos 1950	Çemintaş İzmir Çimento Fabrikası kuruldu.
21 Eylül 1950	Marshall Planı Türkiye Komitesi'yle "Sarıyer Barajı'nın yapımı için antlaşma imzalandı.
30 Eylül 1950	Avrupa Birliği'ne dahil ülkelerden ithalat serbest bırakıldı.
1 Ağustos 1951	"Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" kabul edildi.
2 Mayıs 1952	Karabük Demir-Çelik Fabrikaları İkinci Yük. Fırını hizmete girdi.
19 Haziran 1952	Kömür madenlerinde çalışan işçilerin askerlikten muaf tutulmalarına ilişkin yasa kabul edildi.
31 Ocak 1953	Batman rafinerisinin yapımı için Amerikan Ralph M. Parson firmasıyla antlaşma yapıldı.
2 Kasım 1953	Ankara Çimento Fabrikası'nın temeli atıldı.
8 Aralık 1953	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kuruldu.

18 Ocak 1954	Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun bazı hükümleri değiştirilerek kabul edildi.
7 Mart 1954	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kuruluş Kanunu ve Petrol Kanunu kabul edildi.
16 Mart 1954	Petrol Dairesi Kuruluş Kanunu kabul edildi.
31 Mart 1954	Türkiye Demir Çelik Fabrikaları'nın haddehane, çelikhane ek tesislerinin temeli atıldı.
22 Ağustos 1954	Çorum Çimento Fabrikası'nın temeli atıldı.
16 Eylül 1954	Afyon Çimento Fabrikası'nın temeli atıldı.
17 Eylül 1954	Tunçbilek Termik Santrali'nin temeli atıldı.
18 Eylül 1954	Eskişehir Çimento Fabrikası'nın temeli atıldı.
5 Ekim 1954	Adana Çimento Fabrikası kuruldu.
15 Nisan 1955	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, petrol arama izni aldı.
24 Nisan 1955	Hirfanlı Baraj ve Hidroelektrik Santrali'nin temeli atıldı.
21 Haziran 1955	Divriği Demir Madenleri İşletmesi ETİBANK'dan ayrılarak Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlandı.
23 Temmuz 1955	Kütahya Azot Fabrikası'nın temeli dün törenle atıldı.
5 Ekim 1955	Soma Termik Santrali'nin temeli atıldı.
25 Ekim 1955	Elazığ Çimento Fabrikası hizmete girdi.
31 Mart 1956	Çatalağzı Elektrik Santrali ikinci kısım tesisleri üretime başladı.
5 Nisan 1956	Ankara Çimento Fabrikası üretime başladı.
7 Nisan 1956	Kütahya'nın Tavşanlı ilçesi yakınlarındaki Tunçbilek Santrali hizmete açıldı.
12 Nisan 1956	Darıca Çimento Fabrikası ek tesisleri hizmete girdi.
4 Nisan 1957	Esçim Eskişehir Çimento Fab. T.A.Ş. Eskişehir'de kuruldu.
22 Mayıs 1957	Türkiye Kömür İşletmeleri Kuruluş Kanunu kabul edildi. Sanayi Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edildi.
21 Haziran 1957	Niğde Çimento Sanayi ve Ticaret AŞ kuruldu.
27 Temmuz 1957	Çanakkale Seramik kuruldu.
6 Ağustos 1957	Zonguldak Liman Tesisleri hizmete girdi.
1 Eylül 1957	"Türkiye Kömür İşletmeleri" faaliyete geçti.
11 Ekim 1957	Afyon Çimento Fabrikası üretime başladı.
17 Ekim 1957	Tarsus Çimento Fabrikası üretime başladı.
24 Ekim 1957	Çorum Çimento Fabrikası işletmeye açıldı.
23 Temmuz 1958	Karabük Demir-Çelik Fab. ikinci çelik ocağı hizmete girdi.
26 Temmuz 1958	Balıkesir Çimento Fabrikası üretime geçti.
7 Eylül 1958	Soma Termik Santrali üretime başladı.
13 Ekim 1958	Ferro Krom Fabrikası Antalya'da kuruldu.
27 Ekim 1958	Pınarhisar Çimento Fabrikası üretime aştı.
12 Haziran 1959	Tavşanlı-Tunçbilek demiryolunun devletleştirilmesini öngören yasa kabul edildi.
2 Temmuz 1959	Raman'da "Sinan-1" kuyusu üretime başladı.
31 Temmuz 1959	Türkiye ortak üyelik için AET'ye başvurdu.
20 Ağustos 1959	Türkiye-ABD kredi antlaşması imzalandı.
6 Ocak 1960	Mersin Petrol Tasfiyehanesi'nin (ATAŞ) temeli atıldı.
11 Mayıs 1960	Ereğli Demir Çelik Fabrikaları kuruldu.